

ცისანა აბულაძე

ორიენტალისტური კვლევა-ძიებანი ხელნაერთა ეროვნულ ცენტრში¹

ხელნაერთა ეროვნულ ცენტრში (ყოფილი კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაერთა ინსტიტუტი) დაცულია 1500-მდე არაბული, 773 – სპარსული, 350 – თურქულენოვანი, 38 – ებრაული, 4 – სირიული, ერთი – ეთიოპური და ერთი – მონღოლური ხელნაწერი წიგნი. აქვეა სხვადასხვა ფორმულარის 510 – სპარსული, 319 – არაბული და 300 – ოსმალური დოკუმენტი.

1958 წელს ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაერთა განყოფილების დამოუკიდებელ ინსტიტუტად გარდაქმნის მიზანი იყო აქ დაცული წერილობითი ძეგლების კონსერვაცია და მათი მეცნიერული შესწავლა იმჟამინდელი ტექნიკურ და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა დონის შესაბამისად. ინსტიტუტი დაკომპლექტდა მიკოლოგ-ქიმიკოს-რესტავრატორებითა და ქართველოლოგებით – ძველი ქართული ენისა და ლიტერატურის მკვლევრებითა და საქართველოს ისტორიის სპეციალისტებით. მათთან ერთად, აღმოსავლური მასალის სრულად გამოვლენისა და სამეცნიერო მიმოქცევაში შეტანის მიზნით, ინსტიტუტის შექმნისთანავე მუშაობას შეუდგა ახალგაზრდა ორიენტალისტთა მცირე ჯგუფიც: ცისანა აბულაძე, რუსუდან გვარამია, მათა მამაცაშვილი, ლია მამულია, ნანა ყანჩაველი. მათ გააგრძელეს, ძირითადად კი დაიწყეს, ინსტიტუტის პრობლემათიკის შესაბამისად, მუსლიმური ხელნაწერებისა და დოკუმენტების აღწერა-კატალოგიზაცია, კოდიკოლოგიური შესწავლა და შერჩეული ძეგლების პუბლიკაცია. პარალელურად ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან საქართველოს კულტურულ-ისტორიული კონტაქტების შესასწავლად მოძიებულ და მოზიდულ იქნა ევროპისა და აზიის სიძველეთსაცავებში შენახული არაბული, სპარსული და ოსმალური წერილობითი ძეგლები. ერთი სიტყვით, აღმოსავლეთ-მცოდნეთა პრაქტიკული და სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა იმთავითვე ორ-

¹ მოხსენება წაკითხულია I საერთაშორისო სიმპოზიუმზე „ქართული ხელნაწერი“ (ხელნაერთა ეროვნული ცენტრი, 2009 წლის 19-25 ოქტომბერი).

განული ნაწილი გახდა ინსტიტუტის ერთიანი პრობლემატიკისა. 1988 წლამდე აღმოსავლეთმცოდნეები გაერთიანებულნი იყვნენ არქეოგრაფიის, კოდიკოლოგიისა და ტექსტოლოგიის განყოფილებაში (ხელმძღვანელი ელ. მეტრეველი), 1988 წლის მარტში კი ელ. მეტრეველის ინიციატივით ჩამოყალიბდა აღმოსავლური განყოფილება და მის გამგედ დაინიშნა მ. მამაცაშვილი. განყოფილებამ დამოუკიდებლობა 2004 წლამდე შეინარჩუნა.

ინსტიტუტის დაარსების 25 წლისთავისადმი მიძღვნილ „მრავალთავში“ (ტ. XIV) დაიბეჭდა მ. მამაცაშვილის სტატია „აღმოსავლური ხელნაწერებისა და ქართულ-აღმოსავლური კულტურულ-ისტორიულ ურთიერთობათა შესწავლა ხელნაწერთა ინსტიტუტში“. სტატია დაწერილია გადამდები ხალისით, კოლეგების წარმატებული მუშაობით აღვსილი სიხარულით. მას შემდეგ კიდევ ერთი 25 წელი გავიდა. პირველმა თაობამ საქმისადმი ჩვეული ინტერესითა და სიყვარულით განაგრძო მუშაობა. მათ თანდათან გვერდით დაუდგნენ ახალგაზრდები, სემიტოლოგები მ. მაისურაძე, ლ. სამყურაშვილი, ირანისტი თ. აბულაძე, ოსმანისტი მ. ილურიძე. შედეგად ადრინდელ საკვლევ თემატიკას ახალი მიმართულებებიც შეემატა, ასე რომ, აღმოსავლეთმცოდნეთა ნამუშაკევი, არა მარტო რიცხოვრებდა, არამედ, რამდენადმე, თემატურადაც გაიზარდა.

აქ წარმოდგენილი სტატია ეძღვნება ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ინსტიტუტის სახით დამოუკიდებელ დაწესებულებად არსებობის 50 წლისთავს და ამ ხნის მანძილზე ორიენტალისტთა მიერ განეული მუშაობის შედეგებს. ამიტომ, ცხადია, მომიხდება მ. მამაცაშვილის სტატიაში აღბეჭდილი რეალიების გამეორებაც.

ახლად დაარსებულ ინსტიტუტში სამუშაოდ მონვეულ აღმოსავლეთმცოდნეებს შედარებით დამუშავებული დახვდათ სპარსული მასალა, ე. წ. მუსლიმურ სეიფში დალაგებული იყო სპარსული ხელნაწერები და ვლ. ფუთურიძის მიერ შედგენილი როგორც ხელნაწერების, ისე სპარსული დოკუმენტების პირველადი კატალოგი. უფრო მეტიც, დოც. მ. ხუბუას გამოქვეყნებული ჰქონდა ოთხი სპარსული ფირმანის ქართული თარგმანი (ენიმკის მოამბე, ტ. V-VI, თბ., 1940) და ცალკე წიგნად დასტამბული „საქართველოს მუზეუმის სპარსული ფირმანები და ჰუქმები“ (ტ. I, თბ., 1949). ვლ. ფუთურიძისა და გ. წერეთლის მიერ გამოცემული იყო – ფ. გორგიჯანიძის „არაბულ-სპარსულ-ქართული ლექსიკონი“ (თბ., 1942) სამეცნიერო მიმოქცევაში იყო შესული ვლ. ფუთურიძის მიერ გამოცემული ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები (თბ., 1955) გ. წერეთელს გამოქვეყნებული ჰქონდა „შამილის წერილები ბარონ ნიკოლაისადმი“ (საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. IX B, თბ., 1935-1936 წ.); «Письмо Шамиля из Калуги» (Заметки Института востоковедения АН СССР, т. V, М.-Л. 1936; «Вновь найденные письма Шамиля» (Труды первой сессии ассоциации арабистов, М.-Л., 1937) და არაბისტ თ. მარგველაშვილის მიერ გამოქვეყნებული ხუნძახის ხანის, ომარის, წერილი ქალაქის მოურავ დავით ციციშვილისადმი („საქართველოსა და დაღესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან დაღესტნური წარმოშობის ერთი არაბულენოვანი საბუთის მიხედვით“, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები,

აღმოსავლურ ენათა სერია, ტ. II, თბ., 1957); ს. ჯიქიას პუბლიკაციების წყალობით ამ დროისათვის საქვეყნოდ იყო ცნობილი მუზეუმში დაცული „გურჯისტანის ვილაჟეთის დიდი დავთრის“ ოსმალური ტექსტი (წიგნი I, თბ., 1947) მისი ქართული თარგმანი (წიგნი II, თბილისი 1941) და გამოკვლევა (წიგნი III, თბ., 1958).

ახალგაზრდა ორიენტალისტებმა (ც. აბულაძემ და ლ. მამულაიამ), უპირველესად, მეორე მსოფლიო ომის გამო რევოლუციებისას ერთმანეთში შერეული არაბული და თურქულენოვანი ხელნაწერები დაალაგეს ენების მიხედვით და გადაიტანეს ე.წ. მუსლიმურ სეიფში. შემდეგ შემოსულობათა კვალობაზე, აქა-იქ გაფანტული დოკუმენტაციისა და ხელნაწერებზე შემორჩენილი ნიშნების მიხედვით, გამოიყო 3 კოლექცია შიფრით – K, L (ადგილობრივი) და AC (შუააზიური). არაბული ხელნაწერების ადგილობრივ კოლექციაში რ. გვარამიამ გამოყო ქვეკოლექციებიც.

ილია აბულაძის ინიციატივით, გ. წერეთელმა, ს. ჯიქიამ და ვლ. ფუთურიძემ შეიმუშავეს აღმოსავლური ხელნაწერების კატალოგიზაციისა და აღწერის პრინციპები. მათ გაითვალისწინეს როგორც პეტერბურგის ორიენტალისტთა, ისე ქართული ხელნაწერების აღწერის გამოცდილება. შეიმუშავეს კატალოგიზაციის ისეთი მოდელი, რომლითაც ნებისმიერენოვანი სპეციალისტისათვის გასაგები გახდა ხელნაწერის რაობა, ავტორის ვინაობა, თხზულების სათაური, გადამწერი, გადანერის ადგილი, თარიღი, თხზულების დასაწყისი და დასასრული. თითოეული ხელნაწერის აღწერას ზუსტი იდენტიფიკაციისათვის ერთვის ბიბლიოგრაფია, ანუ მითითება მსოფლიოს სხვა ცნობილ სიძველეთსაცავებში შემონახულ ანალოგიური თხზულებების ნუსხებზე.

კატალოგიზაცია მიზნად ისახავდა ინსტიტუტში დაცული მასალის სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანას და მისი მეცნიერული ღირებულების ჩვენებას. ხელნაწერების სწორი იდენტიფიკაცია დიდ პასუხისმგებლობას აკისრებდა და სიძნელეს უქმნიდა აღმოსავლეთმცოდნეებს, რომელთაც ხელნაწერებზე მუშაობის არავითარი ჩვევა არ ჰქონდათ. განსხვავებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა ირანისტი მ. მამაცაშვილი, რომელსაც დახვდა ვლ. ფუთურიძის მიერ შედგენილი პირველადი კატალოგი. როგორც მ. მამაცაშვილი აღნიშნავს, სწორედ ეს აღწერილობა დაედო საფუძვლად მის მიერ შემდგომ გამოქვეყნებულ კაჯარისა და შუააზიური კოლექციების კატალოგს (I; 2). არაბისტსა და თურქოლოგს კი დახვდა ლაზარდის მიერ შედგენილი საინვენტარო კატალოგი რიცხობრივად მცირე (არაბულ 34 და თურქულ 36) იმ ხელნაწერებისა, რომლებსაც იგი შეცდომით პრინც კაჯარის კუთვნილებად მიიჩნევდა. ეს შეცდომა ჩვენც გავიმეორეთ. სიმართლე კი მარტივად გამოჩნდა. ხელნაწერები ეკუთვნოდა XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის დასაწყისში თბილისში მცხოვრებ ირანელ პრინცს – არდამირ ავმარ მაჯდ ოს-სოლტანეს. PK174 შიფრში აბრევიატურა K დარჩა, მაგრამ იგი არ გულისხმობს კაჯარს.

პირველად გამოქვეყნდა K კოლექციის არაბულ, თურქულ და სპარსულ ხელნაწერთა კატალოგი, გ. წერეთლის წინასიტყვაობითა და რედაქციით (I; 1). მას მოჰყვა შუააზიური კოლექციის სპარსულ ხელნაწერთა კატალოგი (I; 2).

გამოცდილებამ დაგვარწმუნა, რომ უმჯობესი იყო კატალოგში ხელნაწერების განლაგება თემატური ნიშნით. შედეგად ერთბაშად წარმოჩნდა კოლექციის სახე, აღწერილობაც ტექნიკურად უფრო მოქნილი და ეკონომიური გახდა. დაჯგუფდა ერთი და იმავე თხზულების შემცველი ხელნაწერები. სიტყვა „იგივემ“ შეცვალა არა მარტო ავტორის სახელისა და თხზულების სათაურის გამეორება, არამედ თხზულების დასაწყისისა და დასასრულის ჩვენება, ბიბლიოგრაფიაზე მითითება. ყველაფერი ეს მოტანილია ქრონოლოგიურად უძველესი ნუსხის აღწერისას. კატალოგში აღსანიშნავი ერთეულების თემატური პრინციპით განლაგება განსაკუთრებით მიესადაგა არაბულ ხელნაწერებს, სადაც ერთი თხზულება რამდენიმე ათეული ნუსხით არის წარმოდგენილი. ამასთან, გრძელ ჯაჭვს ქმნის ერთი ძირითადი თხზულება მისი კომენტარებით, გლოსებითა და სუპერგლოსებით.

არაბული ხელნაწერების უმრავლესობა კრებულებია – ერთ წიგნად არის შეკრული სხვადასხვა დარგის, სხვადასხვა ავტორისა და სხვადასხვა პირის მიერ გადანერილი 16-18, ზოგჯერ 25 თხზულება. დარგების მიხედვით ხელნაწერთა აღწერამ გამოიწვია მრავალდარგოვანი კრებულების დაშლა, ერთი ნომრის სხვადასხვა ადგილზე მითითება. ამას უნდა მოჰყოლოდა ხელნაწერის, როგორც კულტუროლოგიური ერთეულის, მთლიანობის დაკარგვა, რაც, საბედნიეროდ, შენარჩუნებულია ცალკე გატანილი კრებულთა საძიებლების წყალობით, სადაც ერთი შიფრითაა მითითებული კრებულის როგორც ტექნიკური აღწერილობა, ისე მისი დარგობრივი შედგენილობა. ამგვარად არის გამოცემული არაბული ხელნაწერების L კოლექციის ორივე ქვეკოლექციის კატალოგი (I; 3, 4).²

ინფორმაციულობით განსაკუთრებით გამოირჩევა დალესტინური წარმომავლობის L კოლექციის ხელნაწერთა კატალოგი, რომელიც, გასაგები მიზეზების გამო, შედგენილია რუსულ ენაზე და, რაც მთავარია, ჩვეულებრივ, კატალოგებში ხელნაწერის გვერდებზე მინაწერის არსებობას თუ მიუთითებენ მხოლოდ, აქ კი ჩვენმა ავტორებმა, შინაარსის მნიშვნელობის გათვალისწინებით, მოიტანეს მინაწერების არაბული ტექსტი რუსული თარგმანით (იშვიათადაა მხოლოდ თარგმანი). ამან მნიშვნელოვნად გაზარდა კატალოგის ინფორმაციული მხარე დალესტინის პოლიტიკური და სოციალური ისტორიისათვის. შესაბამისია სხვადასხვა ქვეყნის სპეციალისტთა დაინტერესებაც.

დარგობრივი პრინციპით აიგო თურქულენოვან ხელნაწერთა კატალოგიც და ერთ წიგნად შეიკრა სამივე კოლექციის ხელნაწერთა აღწერილობა, რამაც

² არაბული ხელნაწერების კატალოგიზაციის პროცესში წლების მანძილზე კოორდინაციის წესით იყო ჩართული გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი ლია მამულია.

რამდენადმე დაჩრდილა თითოეული კოლექციის თავისთავადობა. ამ ხარვეზს ავსებს საძიებლები. კატალოგი გამოიცა ქართულ და თურქულ ენებზე 2004 წელს. მიეძღვნა ილ. აბულაძისა და ს. ჯიქიას ნათელ ხსოვნას (I; 5). გამოსაცემი რჩება არაბული ხელნაწერების შუააზიური კოლექციისა და ადგილობრივი კოლექციის სპარსული ხელნაწერების კატალოგი, ამით დასრულდება ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული მუსლიმურ ხელნაწერთა კატალოგების გამოქვეყნება. შემდეგ ეტაპად ივარაუდება კატალოგების ელექტრონული ვერსიის შექმნა.

ხელნაწერთა აღწერილობაზე მუშაობის პარალელურად ც. აბულაძე, რ. გვარამია, მ. მამაცაშვილი, ლ. სამყურაშვილი თბილისში, ერევანში, ბაქოში, ტაშკენტში, აშხაბადსა თუ მოსკოვსა და ბუდაპეშტში გამართულ საკავშირო და საერთაშორისო კონფერენციებზე კითხულობდნენ მოხსენებებს და სპეციალისტებს აცნობდნენ ჩვენთან დაცული ძეგლების რაობას, მათ ლიტერატურულ და წყაროთმცოდნეობით ღირებულებას, აღწერის ჩვენეულ პრინციპებს (I; 6, 7, 8, 10, 17, 18). შედეგად, კატალოგების გამოცემამდე სამეცნიერო მიმოქცევაში „თბილისური ნუსხის“ სახელწოდებით შევიდა ხელნაწერები – Tur L22, Tur L140, PK124, Ar K9.

საზოგადოების დაკვეთით ჩვენთან დაცული ხელნაწერების შესახებ ინფორმაციები კატალოგების გამოცემების შემდეგაც სისტემატურად ქვეყნდება (I; 12, 13, 14, 15, 16).

ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში, როგორც ითქვა, ინახება 510 – სპარსული, 319 – არაბული და 300 – სხვადასხვა ფორმულარის ოსმალური დოკუმენტი. დადგენილია თითოეულის რაობა და შედგენილია კატალოგები. ამათგან სპარსული დოკუმენტებისა – ვლ. ფუთურიძის მიერ, არაბული, რომელიც ძირითადად დაღესტნური წარმომავლობისაა, ნ. ყანჩაველის მიერ (I; 19), ოსმალური კი – ს. ჯიქიასა და ც. აბულაძის მიერ (I; 11, 12).

1999 წელს საქართველოს ეროვნულმა არქივმა სტამბოლის პრემიერ-მინისტრის არქივიდან მიიღო XVIII-XIX საუკუნეების საქართველოს ისტორიის შესახებ ცნობების შემცველი 1000-ზე მეტი ოსმალური დოკუმენტის ქსეროპირი შესაბამისი კატალოგის თანხლებით. კატალოგი არქივისათვის ქართულად თარგმნა მ. ილურიძემ. ცალკე, საგანგებო საქალაქდებებში ენყო 22 ერთეული, რომლებიც კატალოგში შეტანილი არ იყო. ეს მასალა, არქივის ხელმძღვანელების თხოვნით, შეისწავლა ც. აბულაძემ. აღმოჩნდა: 1. „თბილისის ეიხალეთის თაჰირი დავთარი“ (ის წყარო, რომლის ამოკითხვაზე რამდენიმე ათეული წელი იმუშავა აკად. ს. ჯიქიამ), ერეკლე II-ის მიერ 1775-1778 წლებში ერზერუმის ვალისთან გაგზავნილი 3 წერილი, 1918 წელს ოსმალეთსა და საქართველოს შორის დადებული ხელშეკრულების შავი – სამუშაო პირი, დანარჩენი კი – დედოფალ სოფიო გურიელისა და მისი შვილების ანტირუსული წერილები სულთან მეჰმედ II-სა და სანაპირო ოლქების ვალიებთან.

თ. აბულაძემ, განსვენებულმა ნ. ხუციშვილმა და მ. მამაცაშვილმა, ირანის მექვიდრეობის ფონდის დახმარებით, მოამზადეს სპარსული საისტორიო საბუთების კატალოგის ელექტრონული ვერსია. მასში შესულია ქართულ-სპარსული ორენოვანი მოხატული საბუთების ინტერნეტგალერეაც. უძღვის შესავალი, რომელშიც საუბარია XVI-XIX საუკუნების ქართულ-სპარსულ ისტორიულ ურთიერთობებზე.

ასეთია ხელნაერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული მუსლიმური ხელნაწერებისა და საბუთების აღწერა-კატალოგიზაციის დღევანდელი მდგომარეობა.

მეორე ძირითადი საკვლევი მიმართულება არის საქართველოს კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობების შესწავლა კავკასიისა და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან.

აღწერილობაზე მუშაობისას ინსტიტუტის ორიენტალისტები გასაგები ინტერესით ეკიდებოდნენ საქართველოს ისტორიის ჩვენთან დაცულ ნარატიულ და დოკუმენტურ წყაროებს. 1971 წელს მ. მამაცაშვილმა გამოსცა K კოლექციის №174 ხელნაწერი. უსათაურო ტექსტს უწოდა „თბილისის აღწერა“, დაურთო ქართული თარგმანი და კომენტარები. თვითმხილველი ირანელი ავტორი ჯამშიდ არდაშირ ავმარ მაჯდ ოს-სოლტანე აღწერს XIX საუკუნის ბოლო მეოთხედის თბილისის კულტურულ-ეკონომიკურ ყოფას, უცხოთ თვალთ დანახულ რეალებს, აბანოებს, ქარვასლას, ბაზარს და ა. შ. (II; 48).

ახალგაზრდა ირანისტმა ნ. ხუციშვილმა გამოსცა შაჰ სულტან ჰუსეინის წერილი ვახტანგ VI-ისათვის ირანის სპასალარისა და აზერბაიჯანის ბეგლარბეგობის მინიჭების შესახებ (II; 61). ნ. ხუციშვილი მონაწილეობდა 1985-1988 წლებში გარეჯის უდაბნოში მონყობილ ეპიგრაფიკულ ექსპედიციაში. მან ამოიკითხა გარეჯის მონასტრის კედლებზე არაბიკათი შესრულებული ნაკანრი წარწერები – ძირითადად, პილიგრიმული ხასიათისა – და დაათარია XIV-XX საუკუნეებით (II; 60, 62). მანვე გამოაქვეყნა მონოგრაფია ისტორიული და გეოგრაფიული თვალსაზრისით თანაბრად „მაღალი სეისმური“ დალესტნის ეთნოლინგვისტურ, კულტურულ-რელიგიურ და პოლიტიკური თუ სოციალური ისტორიის საკითხებზე (II; 64).

არაბისტმა ნ. ყანჩაველმა ინსტიტუტში მოსვლისთანავე დაამუშავა ირანისტ ნ.კ. სმირნოვის პირადი არქივი. სამეცნიერო კვლევის საგნად კი იმთავითვე აირჩია დალესტნური წარმომავლობის არაბული დოკუმენტები და წერილები, საქართველო-დალესტნის ისტორიულ ურთიერთობას რომ ეხებოდა. ქართული თარგმანითა და კომენტარებით გამოაქვეყნა თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის წერილები ნურსალ ბეგისადმი (II; 52, 56). ერეკლეს წერილები დენგალ-ჰაჯი ტინდიელთან (II; 51), ქუსა ქალალიელისადმი (II; 52), დალესტნური ჯამათებისადმი (II; 51-56, 59), ალაღარხანის წერილები არღუთინსკი დოლგორუკისადმი (II; 49), გამოსცა აბდ-არ-რაჰმან ლაზი ლუმუქის ისტორიულ-ლიტერატურული თხზულება – „1296 წ. (1877 წ.) დალესტნისა და ჩეჩნეთის დაცემა ოსმალთა ნაქეზებით“ (II; 50), მოგვიანებით, მან მუშაობა გააგრძელა ამავე თხზულების ახალ

რედაქციაზე, რომლის ტექსტი დაცულია საქართველოს ეროვნულ არქივში (II; 57); ე. ვეიდენბაუმის პირად არქივში მიაკვლია მასალებს დაღესტნის შესახებ (II; 58). ნ. ყანჩაველის მიერ გამოქვეყნებული წერილებიდან მკაფიოდ ჩანს ერეკლეს სამშვიდობო პოლიტიკა ლეკიანობის შესასუსტებლად, ალაღარხანის წერილებში კი აღწერილია რუსეთის წინააღმდეგ მთიელთა ბრძოლის მძაფრი ეპიზოდები.

ოსმალური დოკუმენტები და ნარატიული ძეგლები მნიშვნელოვანი წყაროა ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში ხანგრძლივად თუ დროებით მოხვედრილი ქვეყნების ისტორიისათვის. ბუნებრივია, ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში მომუშავე თურქოლოგი იქ დაცულ მასალას ჩვენი ქვეყნის ისტორიის თვალსაწიერიდან შეაფასებდა. L კოლექციის ხელნაწერების აღწერისას ყურადღება მიიქცია არზრუმის ვილაიეთის 1592 წლის კანუნ-ნამემ, რომლის ტექსტი ქართული თარგმანითა და კომენტარებით ინსტიტუტის შრომებში გამოქვეყნდა (II; 1). ჩვენთან დაცულია XIV საუკუნის ოსმალ პოეტის, თაჯ-ედ-დინ აჰმედის, ისტორიული პოემა „ისქანდერ-ნამე“ (Tur K5, Tur L55). პოემის ერთი თავი ეძღვნება არღუნ ხანის ლაშქრობას საქართველოში. იგი ქართული თარგმანითა და კომენტარებით გამოიცა (II; 2), დღემდე გრძელდება ოსმალ სულთნების საქართველოს მეფე-მთავრებსა და ზომიებთან ფირმანების, ჰუქმებისა და ბერათების, სასაზღვრო ფაშების ბუირულთუებისა და წერილების გამოქვეყნება (II, 3-7, 9, 12, 23). პუბლიკაციაში ყურადღება მახვილდება დიპლომატიკისა და პალეოგრაფიის საკითხებსა და საკანცელარიო ენის თავისებურებებზეც, სტერეოტიპული გამოთქმებისა და სტანდარტული ფორმულების სიმრავლეში სასაუბრო ენის მცირე ფრაგმენტებზეც.

XVI-XVIII საუკუნეების საქართველოს პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის შესასწავლად მდიდარი მასალა აღმოჩნდა ევროპის, თურქეთისა და იერუსალიმის სიძველეთსაცავებში. საბჭოთა ეპოქაში უცხოეთიდან ტექსტის მიღება დიდ სიძნელებთან იყო დაკავშირებული, მაგრამ თითოეული ჩვენგანი, ადრე თუ გვიან, მაინც ახერხებდა მათ მოპოვებას, ისევ და ისევ ილ. აბულაძის, ელ. მეტრეველისა და ს. ჯიქიას დახმარებით. 1975 წელს სტამბოლური და ბრიტანული ნუსხების მიხედვით გამოიცა გურჯიზადეს „თბილისის დაპყრობის ნიგნი“ თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, კომენტარებითა და შესავლით (II; 8, 18), თვითმხილველი ავტორი დანვრილებით აღწერს 1723-1724 წლებში ოსმალთა მიერ ქართლის ოკუპირებას. პუბლიკაციას გამოეხმაურნენ პოლონელი, ჩეხი და ბულგარელი თურქოლოგები, „ნიგნის“ წყაროთმცოდნეობითი ღირებულება შეაფასეს გ. ფუთურიძემ, ვ. ჩოჩიევმა და მ. სვანიძემ. ამავე წყაროზე დაყრდნობით და „ერევნის ალების ნიგნის“ მონაცემების გათვალისწინებით, 1984 წელს ჰარვარდის უნივერსიტეტის შრომებში დაიბეჭდა სტატია – „ოსმალთა მიერ 1724 წელს ქართლის დაპყრობა“ (II; 17).

XVII-XVIII საუკუნეების სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიისა და ისტორიული გეოგრაფიის საკითხების შესასწავლად საკმაოდ მნიშვნელოვანი წყარო აღმოჩნდა სოფიის, კირილესა და მეთოდეს

სახელობის ბიბლიოთეკის აღმოსავლურ განყოფილებაში დაცული ჩილდირის, ტრაპიზონისა და ერზერუმის ჯაბა დავთრები (II; 10, 13, 16). ც. აბულაძემ და მ. სვანიძემ 1979 წელს გამოსცეს ჩილდირის ჯაბა დავთრის ტექსტი, ქართული თარგმანით, გეოგრაფიულ სახელთა იდენტიფიკაციითა და გამოკვლევით (II; 11). წყარო ტიპოლოგიური თვალსაზრისითაც საყურადღებოა ოსმალთა მიერ დაპყრობილი სხვა ქრისტიანული პროვინციების ისტორიისათვის. ალბათ, ამითაც აიხსნება ის გამოხმაურება, რაც „დავთრის“ პუბლიკაციას მოჰყვა სომეხი, ფრანგი, ჩეხი, რუმინელი და იაპონელი ოსმანისტების მხრიდან.

უფსალის უნივერსიტეტისა და პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკებში დაცულია XVII საუკუნის ოსმალთა ავტორის, ნამის, თხზულება „საქართველოს დაპყრობის წიგნი“. მასში აღწერილია ერზერუმის, ყარსისა და ახალციხის ფაშების ლაშქრობა 1663 წელს იმერეთსა და ოდიშში. ოსმალურ ტექსტს ახლავს შვედეთის ელჩის დაკვეთით ლუი დანტანის მიერ შესრულებული ფრანგული თარგმანი, ეს თავისთავად მეტყველებს იმ საერთაშორისო მნიშვნელობაზე, რასაც ანიჭებდნენ თანამედროვენი ოსმალეთის პოლიტიკას დასავლეთ საქართველოს მიმართ XVII საუკუნის მეორე ნახევარში (II, 21, 28).

ათაბაგ ყვარყვარე III-ის დროინდელი სამცხის საშინაო და საგარეო ვითარება დეტალურადაა აღწერილი სტამბოლის პრემიერ-მინისტრის არქივში დაცულ ოსმალურ დოკუმენტებში (II, 14, 15). მათში ქარბადაა წარმოდგენილი ქართული ისტორიოგრაფიისათვის მანამდე უცნობი რეალიები: სამცხე-საათაბაგოსა და ირან-ოსმალეთის ურთიერთობა XVI საუკუნის 20-იან წლებში და ქვეყნისათვის დამლუპველი დაპირისპირება ათაბაგებსა და შალიკაშვილების ფეოდალური სახლის წევრებს შორის, მონაცემები სამხრეთ საქართველოს პროვინციების ისტორიული გეოგრაფიის საკითხების დასაზუსტებლად და ა. შ.

განსაკუთრებული ღირებულებისაა წმინდა მინაზე ქართული სამონასტრო თემის ისტორიის ოსმალური საბუთები. ისინი დაცულია იერუსალიმში ბერძნული საპატრიარქოს ბიბლიოთეკაში, ფრანცისკელთა კონვენტის არქივში (კუსტოდიი დი ტერრა სანტა), შარიათის სასამართლოს არქივსა და სტამბოლის პრემიერ-მინისტრის არქივში. სულთნის სახელით გამოცემული ბრძანებულებები და ყადიების ჰუჯატები წარმოაჩენენ V-VI საუკუნიდან მოყოლებული წმინდა მინაზე ქართველთა კუთვნილი ეკლესია-მონასტრების, სამწირველო თუ სამლოცველო ადგილების ბერძენის, სომხებისა და ფრანცისკელების მფლობელობაში გადასვლის ისტორიას, რეალობისგან დაშორებულ ოფიციალურ სურათს; საუკუნეების სიგრძეზე წარმატებული თემის ტრაგიკულ ფინალამდე მისვლის პროცესს (II; 19-20, 22, 29-32, 35).

მრავლისმთქმელია ოსმალურ ნარატიულ და დოკუმენტურ ძეგლებში ქართული ტოპონიმების გადმოცემის ფორმები – ძირითადად, გათურქულება (II; 26). ჩვენი ნახდენის მაჩვენებელია ქრისტიანთა გამაჰმადიანების ოსმალური წესი (II; 27).

თურქოლოგმა მ. ილურიძემ ქართულ ისტორიოგრაფიაში შემოიტანა 1578-1580 წლებში კავკასიაში ოსმალთა ლაშქრობის მონაწილის აბუ-ბექრ ბინ აბდულაჰის „ოსმან ფაშას გამარჯვებათა წიგნი“ (II; 36, 38). მანვე გამოაქვეყნა იბრაჰიმ რაჰიმი-ზადე ჩავუშის „მურად ხანის გამარჯვებათა წიგნსა“ და „განჯის დაპყრობის წიგნში“ დაცული ცნობები საქართველოს შესახებ (II; 37, 41). 2006 წელს, პარიზული და ვენური ნუსხების მიხედვით ცალკე წიგნად გამოქვეყნდა აბუ-ბექრ ბინ აბდულაჰის „გამარჯვებათა წიგნის“ ოსმალური ტექსტი, ქართული თარგმანით, შესავლითა და კომენტარებით (II; 47). ამგვარადვე გამოიცემა „განჯის აღების წიგნიც“.

იგი აქვეყნებს დოკუმენტებს XVIII საუკუნის თურქეთ-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ, სარგებლობს 1999 წელს სტამბოლიდან საქართველოს ეროვნულ არქივში გამოგზავნილი ოსმალური დოკუმენტების ქსეროასლებით (II; 45, 46).

ყურადღებას იმსახურებს სტატია „აღჯაყალათა იდენტიფიკაციისათვის“ (II, 37). ქართულ, სომხურ, სპარსულ, თურქულ ისტორიულ წერილობით ძეგლებში ხშირად იხსენიება აღჯაყალა. ამ სახელწოდებას კი ატარებს 9 გეოგრაფიული პუნქტი საქართველოს, სომხეთის, აზერბაიჯანისა და თურქეთის მომიჯნავე ტერიტორიებზე, რაც ართულებს მის იდენტიფიკაციას. მ. ილურიძემ სხვადასხვა ენოვანი წყაროები შეაჯერა და, ვფიქრობ, სწორად განსაზღვრა თითოეულის მდებარეობა.

1996 წელს მ. სვანიძემ გამოსცა წიგნი „ქართველები თურქეთში“ 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ ქართველი მუჰაჯირების შესახებ. მ. სვანიძის ნაშრომს ერთვის მ. ილურიძის მიერ თურქულიდან თარგმნილი ისმეთ ზადე დოქტორ მეჰმედ არიფის „ქართული სოფლები“ (II; 40).

ქართველი ხალხის სულიერი ინტერესების, ინტელექტუალური შესაძლებლობისა და ენერჯის, მხატვრული გემოვნების, მეზობელ ხალხებთან კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობის გამოხატულებაა ჩვენი ლიტერატურა. XX საუკუნემდე ქართულ სასულიერო და საერო ლიტერატურაში ნათარგმნი ძეგლები სჭარბობს ორიგინალურს. შორს რომ არ წავიდეთ, ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული ხელნაწერების 90% ნათარგმნი ძეგლებია (ელ. მეტრეველი). იღია აბულაძის ინიციატივით ინსტიტუტის გახსნისთანავე დაიწყო მათი სკრუპულოზური შესწავლა. გაგრძელდა ძველი ქართული ლიტერატურის კვლევის ის ხაზი, რომელსაც სათავე დაუდეს ნ. მარმა და ივ. ჯავახიშვილმა, გარკვეულ სიმაღლეზე აიყვანეს კ. კეკელიძემ, ა. შანიძემ, ი. აბულაძემ და, საერთოდ, მომდევნო თაობამ, მათ შორის – ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის მეცნიერმა თანამშრომლებმაც. როგორც ცნობილია, ქართული სასულიერო მწერლობა კვალდაკვალ მიჰყვებოდა ბიზანტიურს, ამიტომაც ჩვენი თანამშრომლების უმეტესობის კვლევის საგანი, ძირითადად, არის ბიზანტიურ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობების დადგენა, VIII საუკუნიდან ებრაულისა და სომხურის გათვალისწინებით. მაგრამ IX საუკუნეში არაბთაგან შეცვლილ სო-

ციალურ-პოლიტიკურ გარემოში ქართველებმა ორიენტაცია აიღეს აღმოსავლურ ქრისტიანულ მწერლობაზე და დაენაფნენ ქრისტიანულ არაბულ ლიტერატურას. ქართული თარგმანები ადასტურებენ IX-X საუკუნეების სინისა და პალესტინის სკრიპტორიუმებში ქრისტიანული მწერლობის არაბულენოვანი ყალიბით წარმართვის ფაქტებს. ახლა ეჭვი არავის ეპარება, რომ ქრისტიანული არაბულ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობების კვლევის გარეშე შეუძლებელია ქართული სასულიერო მწერლობის სრულყოფილი სურათის აღდგენა როგორც უკვე ითქვა, ილ. აბულაძის ინიციატივით, მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებად არსებობის პირობებში მომზადდა არაბისტი რ. გვარამია ქრისტიანული არაბული ლიტერატურის სპეციალისტად. 1968 წელს X საუკუნის სინური ხელნაწერის მიხედვით მან გამოსცა „ალ-ბუსთანი“, იოანე მოსხის პატრისტიკული კრებულის – „ლიმონარის“ – არაბული ვერსია, ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და ქრისტიანული ტერმინოლოგიის ახსნა-განმარტებით (III; 1, 2). რ. გვარამიამ დაადგინა, რომ „ლიმონარის“ – ქართული ვერსია – „სამოთხე“ – თარგმნილია არაბული „ალ-ბუსთანიდან“, რომელიც თავისთავად მომდინარეობს ბერძნული დედნიდან. ამასთან, რ. გვარამიას აზრით, „ლიმონარის“ ჟანრობრივი თავისებურების გამო, ტექსტს დროდადრო ემატებოდა ისეთი ნოველები, რომელთა წყარო არაბული არ უნდა იყოს (III; 1, 9).

ბერძნულსა და ქართულს შორის ასეთივე შუალედური აღმოჩნდა „სინარაითის მამათა მოსრვის“ არაბული ვერსია. „მამათა მოსრვის“ ქართული თარგმანი შესულია პირველ ქართულ თარიღიან ხელნაწერში – 864 წლის სინურ მრავალთავში. რ. გვარამიას განკარგულებაში აღმოჩნდა თხზულების თითქმის ყველა არაბული ტექსტი, რომელთა შეჯერებით გამოიყო ორი რედაქცია და უძველესთან დადგა ასევე უძველესი ქართული ვერსია. რ. გვარამიამ 1973 წელს გამოსცა კრიტიკული ტექსტი ორივე არაბული რედაქციის მიხედვით და გვერდით დაუყენა ქართული ვერსია (III; 3).

რ. გვარამიამ „პანტელეიმონის წამების“ მანამდე ცნობილ ქართულ ვერსიებს შემატა კიდევ ერთი – მეტაფრასულ ვერსიებამდელი – ტექსტი, რომლის წყარო კვლავ ბერძნულიდან მომდინარე – არაბული თარგმანი აღმოჩნდა (III, 4). არაბული წყაროს მიმართ ანალოგიური მოდელით წარმოჩნდა ბასილი კაპადოკიელის მეორე ეპისტოლეს ქართული თარგმანი (III, 6).

IX-X საუკუნეების ახლო აღმოსავლეთში არაბული ენა გახდა Lingva franca. ამან განაპირობა ქრისტიანული არაბული ლიტერატურის შექმნა წმ. საბასა და ხარიტონის ლავრებში, სინის მთის წმ. ეკატერინეს მონასტერში, სწორედ იქ, სადაც და როცა იღვწოდნენ ქართველი სულიერი მამები, მწიგნობრები, მთარგმნელები, გადამწერები, ხელნაწერთა ამკინძავ-შემამკობლები. ქართველებს მჭიდრო კონტაქტი ჰქონდათ იქ მოღვაწე ქრისტიან არაბებთან. ამის დასტურია, თუნდაც, არაბული პაგინაცია საბანმიდურ და სინურ ქართულ ხელნაწერებზე და ქართული პაგინაცია ამავე წარმომავლობის არაბულ ხელნაწერებზე, არაბული ანბანი, საგანგებოდ ქართველებისათვის შედგენილი და

სხვ. (III; 5). მინაწერებში ცოცხლდება ქართველებისა და ქრისტიანი არაბების თანაცხოვრების დეტალები, ერთ ჭერქვეშ ყოფნის სიკეთეცა და სიავეც: სულიერი ერთობით ნაკარნახევი ლიტერატურული თანამშრომლობა, ხოლო XIII-XIV საუკუნეებში ურთიერთობის გამწვავება – არაბთაგან ქართული სამონასტრო ქონების, ხელნაწერების მისაკუთრებისა და ქართველი ბერების კელიების მიტაცების საშიშროება.

რ. გვარამიამ, 968 წლის ხელნაწერის მიხედვით, 1986 წელს გამოსცა „იოვანე ოქროპირის ცხოვრება“ ვრცელი გამოკვლევითა და ლექსიკონით (III, 8). ქართული თარგმანის ბერძნულ და არაბულ ვერსიებთან შედარებისა და შეჯერების შედეგად დაადგინა, რომ ქართულის წყარო არის ბერძნული, ხოლო თარგმანში დადასტურებული არაბული ლექსიკა და, საერთოდ, არაბიზმები შედეგია იმ ცოცხალი პალესტინური გარემოსი, რომელშიც ითარგმნა ძეგლი.

რ. გვარამიამ შემაჯამებელი სტატიები გამოაქვეყნა, რითაც კიდევ უფრო დამაჯერებელი გახდა ის ფაქტი, რომ ქრისტიანული არაბული და ძველი ქართული ლიტერატურული ურთიერთობები თავისი მასშტაბურობით სცილდება ქართული სასულიერო მწერლობის საზღვრებს და არსებითი მნიშვნელობა აქვს არაბული ქრისტიანული ლიტერატურის ზოგადი და კონკრეტული საკითხების გასარკვევად. ქართული თარგმანით დადასტურდა რამდენიმე ორიგინალური არაბული თხზულების არსებობა, დადგინდა მათი ავტორების ვინაობა, რედაქციების ურთიერთმიმართება და ა.შ. (III; 10, 13-15).

რ. გვარამია, ისევე, როგორც ვ. აბულაძე და მ. ილურიძე, აქვეყნებს წყაროს კრიტიკულ ტექსტს ნუსხების ვარიანტული სხვაობების ჩვენებით რედაქციების დადგენით, რაც აღმოსავლურ ტექსტოლოგიაში უჩვეულობამდე იშვიათი შემთხვევაა.

ქრისტიანული არაბული ლიტერატურის კვლევის საქმეში რ. გვარამიას დამსახურების საერთაშორისო აღიარებად უნდა მივიჩნიოთ მისი გვარის შეტანა ჯერ კიდევ 1976 წ. ბელგიაში Bulletin D'Arabe Chretien-ის პირველ ტომში ქრისტიანული არაბულის ცნობილ სპეციალისტთა შორის.

ქართულ-სირიული ლიტერატურული ურთიერთობების შესწავლა ხელნაწერთა ინსტიტუტში მანანა მაისურაძემ დაიწყო. მან გამოავლინა სირიულიდან თარგმნილი „წმ. დროსის ცხოვრება“. შეისწავლა თარგმანის მიმართება წყაროსთან (III; 16, 17). მანვე იმუშავა ათონის მრავალთავის (X ს.) ისტორიულ-ლიტერატურულ საკითხებზე, ტექსტის წარმომავლობის დადგენაზე. გაირკვა, რომ მრავალთავის ჰომილეტიკური მასალა გადმოღებულია სხვადასხვა დროს, მაგრამ არა სხვადასხვა ენიდან – მათ შორის სირიულიდან, როგორც ადრე იყო მიღებული, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ ბერძნულიდან. მ. მაისურაძემ ჰომილეტიკური ტექსტის სირიულიდან მომდინარეობა გამართული მეცნიერული არგუმენტით გამოიციხა, ამასთან, დადგინდა, რომ ქართულ ჰომილეტიკურ კრებულებთან ტიპოლოგიური თვალსაზრისით დიდ სიახლოვეს იჩენს VIII-IX საუკუნეების სირიული და X-XI საუკუნეების არაბული კრებულები. 2006 წელს

გამოსცა ქართულად თარგმნილი უცხოური ჰომილეტიკური ლიტერატურის კატალოგი (VIII; 15, 16). ცხადყო, რომ ჩვენი წინაპრები სირიულ ძეგლებს შედარებით იშვიათად თარგმნიდნენ.

ზედმეტია შეხსენება იმისა, რომ კლასიკური თუ ალორძინების ხანის ქართული საერო ლიტერატურა, როგორც ჟანრობრივი, ისე მხატვრული სახეების თვალსაზრისით, დიდად არის დავალებული სპარსული ლიტერატურისაგან. აქ იგულისხმება არა მხოლოდ ნათარგმნი ლიტერატურული ძეგლები და მოარული სიუჟეტები. სპარსული ენის სრულყოფილი ცოდნა სამეფო კარისა და მაღალი ფეოდალური არისტოკრატის აღზრდის თანმხლები პირობა იყო: სიმონ I, გიორგი სააკაძე, სამცხის ათაბაგი ქაიხოსრო I, მეფე-პოეტები არჩილი, თეიმურაზი, ვახტანგ VI, იოანე ბატონიშვილი და სხვ. შესანიშნავად ფლობდნენ სპარსულ ენას და გატაცებული იყვნენ სპარსული ლიტერატურით. შესაბამისად, მდიდარი და ხანგრძლივი ტრადიცია აქვს ქართულ-სპარსულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა კვლევას.

მ. მამაცაშვილმა ხელნაწერთა ინსტიტუტში მუშაობა დაიწყო თეიმურაზ I-ის „ლეილ-მაჯნუნიანის“ სპარსული წყაროების დადგენით. ქართული ვერსია შეუდარა 40-მდე სპარსულ ტექსტს და წარმოადგინა ქართული თარგმანის სავარაუდო სპარსული წყარო. ამასთან, ქართულ ვერსიას შესაბამისი ადგილი მიუჩინა აღმოსავლეთში ასე პოპულარული სიუჟეტის განვითარებისა და გავრცელების შესწავლის საქმეში (III; 23-25). „ვისრამიანის“ მხატვრული სახეებით მოხიბლულმა მკვლევარმა მომდევნო ხანი გორგანის „ვისორამიანის“ და ქართული „ვისრამიანის“ ურთიერთმიმართებისა და ისტორიულ-ფილოლოგიური საკითხების კვლევას მონადგო. ორიგინალის ბეითური წყობა, ფიზიკურად მომცრო წრეებით აღნიშნული, ქართულ ხელნაწერში გამოავლინა. ეს კი, ტექსტობრივ მონაცემებთან ერთად, ძირითადი გზაა სპარსული დედნის თავდაპირველი სახის აღსადგენად (III; 26-28) (რაც კვლავ სამომავლო საქმედ რჩება). 1967 წელს გამოსცა მონოგრაფია „გორგანის „ვის ო რამინ“ და ქართული „ვისრამიანი“. ნაშრომში, მისივე თქმით, ისტორიულ-ფილოლოგიური კვლევის გვერდით მოცემულია პირველი ცდა ქართული „ვისრამიანის“ თეორიული შესწავლისა, ქართველი მთარგმნელის მთარგმნელობითი მეთოდისა და მხატვრული აზროვნების თვალსაზრისით (III; 29-31, 34-35). მ. მამაცაშვილმა „ამირანდარეჯანიანში“ აღმოსავლური წარმომავლობის დამადასტურებელ რეალიებზე – პოლიგამია, მისალმების რიტუალი, ჯადოსნური ზღაპრის მოტივები, ტოპონიმები, აღმოსავლური ლექსემები, სპარსული მხატვრული სახეები და ხერხები – მითითებით დაასკვნა, რომ იგი არ არის ორიგინალური ქართული თხზულება. მოსე ხონელს ხელთ უნდა ჰქონოდა რამდენიმე სპარსული წყარო რომლებიც უნდა დაიძებნოს საგმირო-სათავგადასავლო ჟანრის თხზულებებში (III; 37). მანვე „ამირანდარეჯანიანის“ მაგალითზე აჩვენა საგმირო ეპოსის რომანულ ჟანრად ჩამოყალიბების გარდამავალი პროცესი, რომელიც სარაინდო ჟანრის შექმნით დასრულდა (III; 36).

ასეთივე ყურადსაღები თეორიული ნაშრომი გამოაქვეყნა ირანისტმა თ. აბულაძემ – „სპარსული სუფიური პოეზიის პროლოგი“. ავტორი ანალიზებს სანაის (XI ს.) – „ღვთის მონათა მოგზაურობასა“ და ჯელალედინ რუმის „მესნევის“ პროლოგებს, მათ სიმბოლურ-სახეობრივ მონაცემებს (VIII; 3).

ადრე თ. აბულაძემ საგანგებოდ შეისწავლა ვახტანგ VI მთარგმნელობითი საქმიანობა. მხატვრულ თარგმანებზე მუშაობის მისი მეთოდი დაადგინა „ქილილა და დამანასა“ და „ამირნასარინის“ პროზაული და პოეტური ვერსიების მიხედვით. მანვე შეისწავლა ვახტანგის სამეცნიერო თარგმანები – ასტრონომიაში, ასტროლოგიაში, მათემატიკაში, ქიმიაში. მიაკვლია სპარსულ წყაროებს – ულულ ბეგის „ზიჯი“, ასადი ტუსელის „სტროლაბი“, „აიათი“, „შიდაათ ალ ნუჯუმი“, „ქიმია“, „მათემატიკა“ (IV; 1-5), ინსტიტუტის სამეცნიერო პრობლემატიკაში ასე დაედო სათავე საკვლევ მიმართულებას – აღმოსავლური მეცნიერული ლიტერატურის ქართული თარგმანები და მათი წყაროების დადგენა. თ. აბულაძემ შეადგინა სპარსულ სამეცნიერო თხზულებათა ჩვენ სიძველეთსაცავებში შენახული ქართული თარგმანების კატალოგი. ამ კვლევამ წარმოაჩინა ქართულ-სპარსული სამეცნიერო და კულტურული ურთიერთობების ასპექტები – მთარგმნელობითი ტენდენციები, საერთოდ, შუა საუკუნეებში აღმოსავლური სამეცნიერო დარგებისადმი ქართველების დამოკიდებულება (IV; 6, 7).

ზოგადად, კარგა ხანია, ცნობილია, რომ შუა საუკუნეების საქართველოში გავრცელებული კარაბადინები და სამედიცინო წიგნები გადმოღებულია არაბულიდან. ლ. სამყურაშვილმა კარაბადინთა ქართული თარგმანების არაბულ წყაროებთან დამოკიდებულების გარკვევა დაისახა მიზნად. მან გამოავლინა „უსწორო კარაბადინისა“ და „წიგნი სააქიმოჲს“ შექმნის განმაპირობებელი ფაქტორები, კონკრეტული მაგალითებით დაადასტურა მათი არაბულიდან წარმომავლობა (IV; 10), ფილოლოგიურ დონეზე შეისწავლა „ხუარაზმშაჰის „საუნჯის“ ქართული ვერსია. ენობრივი მონაცემების საფუძველზე დაასკვნა, რომ „საუნჯე“ თარგმნილია არაბულიდან, არაბული კი მომდინარეობს სპარსულიდან, რომლის ავტორია ისმაილ ჯურჯანი (IV; 8, 9). ლ. სამყურაშვილი აღწერს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის არაბული კოლექციების სამედიცინო ძეგლებს. მან ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 80-იან წლებში გამოაქვეყნა ინფორმაცია იბნ სინას (ავიცენა) „სამედიცინო კანონის“ ჩვენთან დაცული ნუსხის შესახებ. (I; 18). მიმოიხილა შუაზიური კოლექციის არაბული სამედიცინო ხელნაწერები (IV; 11).

ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან საქართველოს კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობების ამსახველ წერილობით ძეგლებზე მუშაობა, წმინდა ტექსტოლოგიური საკითხების გარდა, ყოველთვის გულისხმობს მასალის ლინგვისტურ ანალიზს – თარგმანის წყაროსთან მიმართების დადგენას, ცალკეული სიტყვებისა თუ შესიტყვებების გადმოტანას (ხშირად კალკებით), ლექსიკონის შედგენას და ა.შ. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის აღმოსავლეთმცოდნეთა-ვის ქართულ-აღმოსავლური ენობრივი კონტაქტების გამოვლენა და შესწავლა ცალკე საკვლევ მიმართულებაა.

„ვისრამიანზე“ მუშაობის დროს მ. მამაცაშვილმა დაადგინა არაერთი ლექსიკური ერთეულის მნიშვნელობა და წარმომავლობა. შედეგად, გასწორდა ქართული თარგმანის რამდენიმე სადავო ადგილი (V; 9, 11). მანვე „ვეფხისტყაოსანში“ დადასტურებულ ირანული წარმომავლობის ლექსემებს შემატა კიდევ ერთი – „ასად“ – ასი. სიტყვა კონტექსტის ორგანული ნაწილი ჩანს და ქმნის სინონიმურ წყვილს ქართულ „ას“-თან (V; 12).

IX-X საუკუნეების არაბული და ბერძნული ლიტერატურული ძეგლების მონაცემების გათვალისწინებით რ. გვარამიამ დაადგინა სიტყვა „სიმყვრტეს“ საბასეული განმარტებისაგან განსხვავებული მნიშვნელობა (V; 6). მ. მაისურაძემ კი „დროსის წამების“ მიხედვით გაარკვია, რომ ტერმინი „ეზოჲს მოძღუარი“ უნდა აღნიშნავდეს როგორც „მეფის კარის გამგებელს“, ისე „მსახურს“, „მესაწოლეს“ (V; 7). ლ. სამყურაშვილმა რამდენიმე სტატია მიუძღვნა შუა საუკუნეების ქართულ სამედიცინო წიგნებში ფიქსირებულ არაბიზმებს (V; 13-15).

ნ. ყანჩაველმა გამოაქვეყნა ზაგურსკის წერილები დალესტნური ენების შესწავლის თაობაზე (V; 16).

პროფესიული დონე და ფილოლოგიური კვლევის უნარი გამოავლინა ნ. ხუციშვილმა, მან XII საუკუნის ცნობილ ასტროლოგიურ ტრაქტატზე დაყრდნობით, სწორედ ლინგვისტური ანალიზის შედეგად, გაარკვია ზოდიაქოსა და პლანეტის ურთიერთმიმართება: „სახლი“, და „ვაბალი“, „შერეფ და ხუბუტ“ (V, 17).

2001-2006 წლებში აღმოსავლეთმცოდნეთა ერთი ჯგუფი – ც. აბულაძე, მ. ილურიძე, ლ. სამყურაშვილი, მ. სურგულაძე – XI-XVII საუკუნეების ხელნაწერებიდან იღებდა მასალას პროექტისათვის „აღმოსავლური ტერმინოლოგია ძველ ქართულ მწერლობაში“ (ხელმძღვანელი მ. მამაცაშვილი). ბარათებზე ამოწერილი მასალა ყუთებშია ჩალაგებული.

სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონის“ სიტყვანსა და განმარტებებში შეტანილი თურქული წარმომავლობის ლექსემების ქართულში დამკვიდრების გზებისა და დროის განსაზღვრას, სემანტიკური და ფონეტიკურ-მორფოლოგიური ცვლილებების დადგენას ეძღვნება ც. აბულაძის სტატიები (V; 1, 2). ხოლო მონოგრაფიაში „სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის სიტყვანის თურქული თარგმანები“ შესწავლილია ლექსიკონის თარგმნითი ნაწილი. გამოვლენილია მნიშვნელოვანი მასალა, როგორც თურქული და აზერბაიჯანული ენების ისტორიული დიალექტოლოგიის, ასევე თურქულ-ქართული ენობრივი კონტაქტების შესასწავლად. თურქულენოვანი მასალის ფონეტიკურ-მორფოლოგიური და სემანტიკური თავისებურებანი გამოვლენილია რეტროსპექტულად, თანამედროვე აზერბაიჯანულ და ანატოლიურ თურქულთან მიმართებით (V; 1, 3). ამავე თემატიკის არეალში შემოდის ქართული ანბანის ნიშნებით ტრანსლიტირებული თურქული, აზერბაიჯანული და ოსმალური ტექსტები. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულია ქართულ-თურქული სასწავლო წიგნები, თარგმნითი და დარგობრივი ლექსიკონები, აღმოსავლეთის კლასიკოსი პოეტებისა და აშუღების ლექსები, ნაწყვეტები „ქოროღლისა“ თუ „ასლიმ და ქერიმის“ პოეტური ვერსიე-

ბიდან და სხვ. (V, 5). მასალა გამოვლენილია და ბარათებზეა გატანილი. ამ სახელდახელოდ შედგენილი კარტოთეკით სარგებლობენ ქართველი და უცხოელი სპეციალისტები. მაგრამ მასალის ლინგვისტური ღირებულება და კულტურათა დიალოგისადმი დღევანდელი დამოკიდებულება გვიკარნახებს ტრანსლიტირებული ტექსტების სრულ გამოვლენას – ლიტერატურის მუზეუმში, საქართველოს ეროვნულ არქივსა და ქუთაისის, ბათუმის, ახალციხის თუ გორისა და ზუგდიდის მუზეუმებში დაცული წყაროების ჩართვით ერთიანი კატალოგის შედგენას.

„ცენტრის“ ორიენტალისტები რეგულარულად იღებენ მონაწილეობას საგრანტო პროექტების დამუშავებაში. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საგრანტო პროექტით: 1999-2001 წლები – „საზღვარგარეთის (პალესტინა-ბიზანტია) ქართული სამწიგნობრო კერები“, ხელმძღვანელი ელ. მეტრეველი, მონაწილენი: ც. აბულაძე, რ. გვარამია, მ. ილურიძე.

2000-2001 წლები – აკად. სერგი ჯიქიას არქივის დამუშავება – ც. აბულაძე;

2000-2001 წლები – XIX საუკუნის I ნახევრის მწერლებისა და საზოგადო მოღვაწეების პირადი საარქივო ფონდებიდან პერსონალიის ამონერა, იდენტიფიკაცია და საძიებლის შედგენა – ნ. ყანჩაველი, ხელმძღვანელი მ. ქავთარია.

2002-2003 წლები – XIX საუკუნის II ნახევრის მწერლებისა და საზოგადო მოღვაწეების პირადი საარქივო ფონდებიდან პერსონალის ამონერა, იდენტიფიკაცია და საძიებლის შედგენა – ნ. ყანჩაველი, ხელმძღვანელი ლ. კიკნაძე.

2003-2004 წლები – „ქართული და ოსმალური სამდივნო წიგნების შედარებითი შესწავლა“ – მ. ილურიძე, ნ. ყანჩაველი (ხელმძღვანელი ც. აბულაძე).

ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტი – V-XVIII საუკუნეების ქართველი ისტორიული მოღვაწეები (ვებგვერდი) – თ. აბულაძე, ც. აბულაძე, ხელმძღვანელი მ. სურგულაძე.

2007-2008 წლები – „ქართული ნათარგმნი ჰომილეტიკა“, მ. მაისურაძე, ლ. სამყურაშვილი, ხელმძღვანელი ე. გაბიძაშვილი.

ორიენტალისტთა პირველი თაობა სათუთად ინახავს მასწავლებლებისა და მეცნიერ-ხელმძღვანელების ხსოვნას; თანამედროვეთ უამბობენ მასწავლებელთა პიროვნული ხიბლის, მეცნიერული კვლევის პროცესებისა და შედეგების, მათი საზოგადოებრივი საქმიანობის შესახებ. რ. გვარამიამ, ც. ქურციკიძის თანაავტორობით, რამდენიმე სტატია მიუძღვნა აკად. ელ. მეტრეველის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას (VI; 12-14), რედაქტორობა გაუწია ელ. მეტრეველის შრომების გ. შურღაიას მიერ შედგენილ ბიბლიოგრაფიას. მ. მამაცაშვილი მონაწილეობდა ელ. მეტრეველის პირადი არქივის გარჩევასა და კატალოგის შედგენაში (VIII; 18). ნ. ყანჩაველმა გამოავლინა გიორგი წერეთლის როლი დაღესტნური არაბულენოვანი ძეგლების შესწავლის საქმეში (VI; 20). ც. აბულაძემ არაერთი სტატია მიუძღვნა აკად. ს. ჯიქიას მეცნიერულ, პედაგოგიურ და საზოგადოებრივ მოღვაწეობას (VI; 2, 3, 6, 7, 9), დიდებული მოქალაქისა და შესანიშნავი ისტორიკოსის ქ. შარაშიძის ნათელ ხსოვნას (VI; 4, 5).

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის აღმოსავლეთმცოდნეებს მჭიდრო კონტაქტები ჰქონდათ და აქვთ ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკების ორიენტალისტურ ცენტრებთან, ევროპისა და აზიის ქვეყნების სპეციალისტებთან. აქტიურად მონაწილეობდნენ და მონაწილეობენ საერთაშორისო სიმპოზიუმების, კონფერენციებისა თუ კონგრესების მუშაობაში – თბილისი, ქუთაისი, სოხუმი, ბათუმი, მოსკოვი, პეტერბურგი, ბაქო, ერევანი, აშხაბადი, ტაშკენტი, ანკარა, სტამბოლი, კონია, ბუდაპეშტი, მაინცი.

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ორიენტალისტთა სტატიები იბეჭდებოდა „ცენტრისა“ და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პერიოდულ გამოცემებში, უცხოურ ჟურნალებსა და თემატურ კრებულებში – პარიზში (III; 34), რომსა და ლუვენში (III; 7, 35, 39; VIII; 8), სტამბოლში, ანკარასა და ჰარვარდში (I; 10, 12; II; 13, 17), ბუდაპეშტში, მოსკოვში, ბაქოსა და ტაშკენტში (I; 6, 7, 9, 14; II; 16, 22, 29, 35; VI; 13).

ჩვენი ორიენტალისტების პუბლიკაციები არაერთხელ მოხვედრილა სპეციალისტთა ფართო წრეების ყურადღების ცენტრში.³

ერთი სიტყვით, აწინდელ ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული აღმოსავლური მასალა მთლიანად გამოვლენილია. კვლევა-ძიება წარმართული სათანადო სამეცნიერო სტანდარტებით და იმ მიმართულებებით, რომელთა საფუძველი აქ დაცული ძეგლები და უცხოეთიდან მოზიდული მასალაა. ჩვენს ცენტრში მომუშავე ორიენტალისტთა მცირერიცხოვანი ჯგუფის მაგალითიც კი ადასტურებს კარგა ხნის წინ ცნობილ ფაქტს – აღმოსავლეთმცოდნეობა კომპლექსური მეცნიერებაა.

ამასთან, მათი ინტერესები არ შემოფარგლულა მუსლიმური აღმოსავლეთის წერილობითი ძეგლებით, ქართულ-აღმოსავლური კულტურული და ისტორიული კონტაქტების გამოვლენითა და შესწავლით. თემატური მრავალფეროვნებით გამოირჩევა თ. აბულაძის სტატიები (VIII; 1, 2, 4-7), სრულიად ბუნებრივია, რომ სინური კოლექციის ქართული ხელნაწერების აღმწერთა შორის არის რ. გვა-

³ Michel van Esbroeck, R. Guarania, Amoniosis Sina Raitis cmida mamata mosrvis arabul-kartuli versiebi, IX-X, XIII da XVII s.s. helnacerebis mihedvit, edition "mecniereba", Tbilisi, 1973, Bedi Kartlisa, Revue de Kartvélogiue, XXXII, 1974, 299-302; Zdenka Vesela, Gürcüzade, Eithmame-i Tiflis Metni bir Giriş Gürcüceie çevirive Notlarla Yayinlayan Tsisana Abuladze, Tbilisi, 1975, Archiv Orientalni, 2, 45, Praha, 1977; Michail Guboglu, Ts.A. Abuladze – M.H. Svanidze, Defteri Caba-i eyaleti Cildir, REvista de Istorie, Bukureşti, 1981, vol. 34, No12; S. Kitagawa, Shi No13. Hokkaido University, 1981; Zdenka Vesela et Velka Kopčan, Defteri Caba-i Gildir 1694-1732 y.y., Archiv Orientalni, 49, Praha, 1981; N. Beldiceani, Turcica, Tome XIII, 1981, Paris-Strasbourg; Zdenka Vesela, Trisana Abuladze, Thurkuli cvaroebi XVI s. Samcche-Saathabagos istoriisathvis, Tbilisi, 1983, Archiv Orientalni, 53, Praha, 1985. N. Kaçarava, Türkçe yazmalar Katalogu Üzerine, Türk Dili, Dil ve Edibiyat Dergisi, №671, Ankara, 2007; Pasa Yavuzarslan, Prof. Dr. Ts. Abuladze ve Dr. M. Iluridze, Türkçe Yazmalar Kataloğu, Tbilisi 2004, 306 s. Türk Dili, №653, Ankara, 2006.

რამია (VIII; 11, 12). მანვე შეადგინა ბიბლიოგრაფია ანტიისლამური პოლემიკის, ან როგორც უწოდებენ, ისლამო-ქრისტიანული დიალოგის შემცველი ქართული ორიგინალური და თარგმნილი ძეგლებისა (VIII; 10). ნ. ყანჩაველი არასოდეს ყოფილა გულგრილი არქივების მიმართ. მან დაამუშავა ქეთევან მაღალაშვილის პირადი საარქივო ფონდი, შეადგინა კატალოგი საძიებლებითურთ და გამოსცა სტატიები როგორც ქეთევან მაღალაშვილის, ისე დიმიტრი შევარდნაძის შესახებ (VI; 16-19; VIII; 24, 26), ანა ბაქრაძესთან ერთად გამოსცა ცნობილი ბიზანტინისტიკისა და პაპიროლოგის გრიგოლ წერეთლის ეპისტოლარული მემკვიდრეობა (VI; 15, 20; VIII; 22-23). წერილების პუბლიკაციას უძღვის შესავალი, ერთვის კომენტარები და საძიებლები. მანვე XIX საუკუნის ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრების ისტორიიდან გამოაქვეყნა საარქივო მასალა წერეთლების საოჯახო დავის შესახებ (VIII; 24). ნიკო მარისა და ექვთიმე თაყაიშვილის ეპოქალური მნიშვნელობის წერილები, ვრცელი შესავლითა და კომენტარებით გამოაქვეყნა მ. მამაცაშვილმა ან გარდაცვლილ რ. კავილაძესთან ერთად. ნაშრომი სამაგიდო წიგნად იქცა XIX-XX საუკუნეების დასაწყისის საქართველოს საზოგადოებრივი აზროვნებისა და ჰუმანიტარული მეცნიერების განვითარების საკითხებით დაინტერესებულ პირთათვის (VIII; 18). მანვე მონაწილეობა მიიღო საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესიის ენციკლოპედიური ლექსიკონის შედგენაში (VIII; 20). მ. ილურიძემ ენათმეცნიერ მ. ნიკოლაიშვილის თანაავტორობით თურქებისათვის შეადგინა ქართული ენის დაჩქარებული მეთოდით შესწავლის სახელმძღვანელო (VIII; 14), 1992 წელს გამოსცა მოკლე თურქულ-ქართული და ქართულ-თურქული სასაუბრო (VIII; 13).

თითოეულ თანამშრომელს თაროზე აქვს შემოდებული დასაბეჭდად თითქმის გამზადებული ან მაგიდაზე გაშლილი, მუშაობის პროცესში მიტოვებული, შრომები, თ. აბულაძეს სტატიები – ისლამური შუა საუკუნეები და ქართული მეცნიერული აზროვნება; სპარსული სამეცნიერო თხზულებები და ქართული ხელნაწერი კრებულები. ც. აბულაძეს ელოდება ნმ. მინის ქართული სამონასტრო თემის ისტორიის ოსმალური დოკუმენტების ტექსტის დადგენა, თარგმნა და გამოსაცემად მომზადება; ნამის „საქართველოს დაპყრობის წიგნის“ თარგმანის დასრულება. რ. გვარამიას „ოცი საბანმიდური ბერის მარტვილობის“ ქართული ვერსიის გამოქვეყნება, მ. მამაცაშვილს – „ვისრამიანის“ ბეთურ სისტემაზე აგებული ტექსტით სპარსული ორიგინალის აღდგენა, ლ. სამყურაშვილს – ხვარაზმშას „საუნჯის“ ქართული ვერსიის გამოცემა, მ. ილურიძეს – „განჯის აღების“ პუბლიკაცია და ა. შ.

ღმერთმა ქნას, რომ თითოეულმა თავად შეძლოს დაწყებული საქმის ბოლომდე მიყვანა.

ბამოქვეყნებული შრომების სია

I აღმოსავლური ხელნაწერებისა და საბუთების კატალოგიზაცია

1. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არაბულ, თურქულ და სპარსულ ხელნაწერთა კატალოგი (K კოლექცია), შეადგინეს **ც. აბულაძემ, რ. გვარამიამ, მ. მამაცაშვილმა გიორგი წერეთლის წინასიტყვაობით**, თბ., 1969.
2. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის სპარსულ ხელნაწერთა კატალოგი (AC კოლექცია), შეადგინა **მ. მამაცაშვილმა**, თბ., 1977.
3. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არაბულ ხელნაწერთა კატალოგი (L კოლექციის I ნაკვეთი), შეადგინეს **რ. გვარამიამ, ლ. მამულაიამ, ნ. ყანჩაველმა**, თბ., 1978.
4. Каталог арабских рукописей Института рукописей им. К.С. Кекелидзе (Коллекция L – выпуск II). Составители **Р.В. Гварамия, Н.Г. Канчавели, Л.И. Мамулия, Л.В. Самкурашвили**, თბ., 2002.
5. თურქულენოვან ხელნაწერთა კატალოგი, შემდგენლები **ც. აბულაძე, მ. ილუ-რიძე**, თბ., 2004.
6. **Абуладзе Ц. А.**, Принципы каталогизации восточных рукописных книг в Институте рукописей АН Гр. ССР. «В сокровищнице рукописей», т.VI, Баку, 1978.
7. **Абуладзе Ц. А.**, Описание и изучение восточных письменных памятников в Институте рукописей АН Гр. ССР, Археографический Ежегодник 1981, М., 1982.
8. **Абуладзе Ц. А.**, Тюркские письменные памятники в древлехранилищах Грузии, აღმოსავლური ფილოლოგია, ტ. V, თბ., 1983.
9. **Абуладзе Ц.А.**, Османские грамоты в древлехранилищах Грузии. Тюркологический сборник 1978, М., 1984.
10. **Abuladze Ts.**, Gürcistan eski kitaplıklarında bulunan Türk dilleri ile Yazılı Eserler, Türk dili, Ankara, 2001, Mart.
11. **Абуладзе Ц. А.**, Выявление и изучение османских документов в Грузии и некоторые вопросы османской дипломатики. Восточные историческое источниковедение и специальные исторические дисциплины, Вып. I, М., 1989.
12. **აბულაძე ც.**, თურქულენოვანი ხელნაწერები და ოსმალური საბუთები ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში, Pirosmani, სტამბოლი, 2008, №4.
13. **აბულაძე ც.**, აღმოსავლურ ხელნაწერთა ფონდი: ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის თურქულენოვანი წერილობითი ძეგლები, „მნიგობარი“, 08, თბ., 2008.
14. **გვარამია რ., ყანჩაველი ნ.**, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არაბული ხელნაწერები და მათი შესწავლა, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N18, თბ., 2000.
15. **Gvaramia R. V., Kanchaveli N. G.**, Kekelidze Institute of Manuscripts Georgian Academy of Sciences Arabic Manuscripts and their Study. ორიენტალისტი, II, თბ., 2003-2004.
16. **გვარამია რ.**, აღმოსავლურ ხელნაწერთა ფონდი (არაბული, ებრაული, სირიული და ეთიოპური ხელნაწერები, „მნიგობარი“, თბ., 2006.
17. **Мамацашвили М. Г.**, Обзор персидских рукописей Института рукописей им. К.С. Кекелидзе, Актуальные проблемы иранской филологии, Тб., 1978.

18. *Самкурашвили Л. В.*, Об одной тбилисской рукописи Ибн Сина, «Известия» ЛН Таджикской ССР, №3, Душанбе, 1980.
19. *ყანჩაველი ნ.*, კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არაბულენოვანი დოკუმენტები (მოკლე მიმოხილვა), სემიტოლოგიური ძიებანი, VI, თბ., 2003.

II საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ურთიერთობა კავკასიისა და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან (აღმოსავლური წყაროთმცოდნეობა)

აბულაძე ც.

1. არზრუმის ეიალეთის 1592 წლის კანუნ-ნამე, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, ტ. III, თბ., 1961.
2. აჰმედი არლუნ ყაენის საქართველოში ლაშქრობის თაობაზე, კრებული „შოთა რუსთაველი“, თბ., 1961.
3. ოთხი თურქული დოკუმენტი იმერეთის მეფე სოლომონ II-ის შესახებ, თსუ-ს შრომები, ტ. 121, თბ., 1967.
4. ორი თურქული ფირმანი, მრავალთავი, ტ. 1, თბ., 1971.
5. ტრაპიზონის ფაშის სეიდ სულეიმანის წერილები სოლომონ მეორესთან, მრავალთავი, I, თბ., 1971.
6. ოსმალთა ხანის სამი თურქული ფირმანი, აღმოსავლური ფილოლოგია, ტ. III, თბ., 1973.
7. XVIII საუკუნის ორი თურქული ფირმანი, მრავალთავი III, თბ., 1973.
8. გურჯი-ზადე, თბილისის დაპყრობის წიგნი, თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლითა და შენიშვნებით გამოსცა **ცისანა აბულაძემ**, თბ., 1975.
9. ორი ფირმანი ერასტი მდივანბეგს, მრავალთავი, IV, თბ., 1975.
10. სამზრეთ საქართველოს ისტორიის ახალი თურქული წყარო, მაცნე, ისტორიის სერია, 1977, №4. თანაავტორი მ. სვანიძე.
11. ჩილდირის ეიალეთის ჯაბა დავთარი, თურქული ტექსტი ქართული თარგმანითა და გამოკვლევით, თბ., 1979. თანაავტორი მ. სვანიძე.
12. სიმონ I არზა სულთან მურად III, მრავალთავი, VII, თბ., 1980.
13. Defter-i Caba Eyaleti Çıldiria dair ilk Bilgiler, Türk Tarih Kurumu, VIII. Ankara 1981. თანაავტორი მ. სვანიძე.
14. ტოპონიმი ტაო სპარსულ და ოსმალურ წყაროებში, ახლო აღმოსავლური კრებული, თბ., 1983.
15. თურქული წყაროები XVI საუკუნის I მეოთხედის სამცხე-საათაბაგოს ისტორიისათვის, თურქული დოკუმენტები ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და შენიშვნებით გამოსცა **ცისანა აბულაძემ**, თბ., 1983.
16. Реестры Трапезундского, Чилдирского и Карсского эялетов 1694–1732 гг. Тюркологический сборник 1978, М., 1984. თანაავტორი მ. სვანიძე.
17. Eine osmanische Quelle des Jahres 1724 über die Eroberung Khartli durch die Turken, jour of Turkish Studies, 7. Harvard, 1984.

18. Османские «Книги» о вторжении Турции в страны восточного Закавказья в 1723-1724 гг. Источниковедческие розыскания, 1982. тб., 1985.
19. სულეიმან კანუნის ჰუკუმები იერუსალიმის ერთი ქართული მონასტრის ფრანცისკელთათვის გადაცემის თაობაზე, მაცნე, ისტორიის სერია, №2, თბ., 1986.
20. ოსმალური სიგელები იერუსალიმისა და სინის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, მაცნე, ისტორიის სერია, №1, თბ., 1987.
21. ნამის „საქართველოს დაპყრობის წიგნი“, ქართული წყაროთმცოდნეობა, ტ. VII, თბ., 1987. თანაავტორი ნ. შენგელია.
22. Османские документы XVI в. по истории Грузии из архивов Стамбула и Иерусалима, Советское Востоковедение, Проблемы и Перспективы, М., 1988.
23. მეჰმედ IV სიგელი იოანე ბერის მანყვერლად დანიშვნის თაობაზე, თსუ-ს შრომები, ტ. 290, თბ., 1989.
24. სამცხე-საათაბაგოს ისტორიიდან (XVI საუკუნის 80-იანი წლები), მრავალთავი, XV, თბ., 1989.
25. Османские документальные и нарративные источники XV-VIII вв. по истории Грузии, თბ., 1989.
26. საქართველოსა და მისი პოლიტიკური წარმონაქმნების სახელწოდებანი ოსმალურ წერილობით წყაროებში, კრებული – საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, თბ., 1992.
27. ქრისტიანთა გამაჰმადიანების ოსმალური წესი, ქართული წყაროთმცოდნეობა, ტ. VIII, თბ., 1993.
28. XV-XVIII Yüzyllar arası Türk-Gürcistan ilişkileri hakkındaki Osmanlı Belgeleri, Osmanlı, I c. (ოსმალეთის ისტორიის 12-ტომეული), Ankara, 1999.
29. Нами и его «Книга завоевания Грузии» XVII в. Восточное историческое источниковедение и спец. исторические дисциплины, вып. IV, Москва 1995. თანაავტორი ნ. შენგელია.
30. წმინდა საფლავის მოხილვის ოსმალური კანონი, მრავალთავი, XIX, თბ., 2002.
31. სელიმ იაფუზის სიგელი სინის მთისადმი, „ანამკი“ – ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი, თბ., 2002.
32. წმინდა მიწის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის (ოსმალური საბუთების მიხედვით) აკადემია; ტ. 5 (A), თბ., 2003.
33. წმინდა მიწის ქართული სამონასტრო თემის ისტორიის ოსმალური დოკუმენტების წყაროთმცოდნეობითი ღირებულება, აღმოსავლეთმცოდნეთა მესამე საერთაშორისო კონფერენციის შრომების კრებული, ქუთ., 2003.
34. სულთან მურად III ბიუსტი ასპინძიდან, ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, IV, თბ., 2005.
35. Османские документы по истории грузинской монастырской общины на Святой Земле, Turcica et Otomanica. Сборник статей в честь 70-летия М.С. Мейера, М., 2006.

ილურიძე მ.

36. აბუ-ბექრ ბინ აბდულაჰი და მისი თხზულება „ოსმან ფაშას გამარჯვებათა წიგნი“, გულანი – ახალგაზრდა მეცნიერ თანაშრომელთა შრომების კრებული, თბ., 1989.
37. აღჯაყალათა იდენტიფიკაციისათვის, მაცნე – ისტორიის სერია, №2, თბ., 1989.
38. აბუ-ბექრ ბინ აბდულაჰის ცნობები საქართველოს შესახებ, მრავალთავი, XVII, თბ., 1992.
39. იბრაჰიმ რაჰიმიზადე ჩავუშის ცნობები საქართველოს შესახებ, მაცნე – ისტორიის სერია, №1, თბ., 1993.
40. მ. სვანიძე, ქართველები თურქეთში, ისმეთზადე დოქტორ მეჰ-მედ არიფი „ქართული სოფლები“ (თურქეთში), თბ., 1996.
41. იბრაჰიმ რაჰიმიზადე ჩავუში XVI საუკუნის 80-იანი წლების საქართველოს შესახებ, მრავალთავი, XVIII, თბ., 1999.
42. მურად III დროინდელი ოთხი ოსმალური დოკუმენტი საქართველოს შესახებ, ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, ტ. III, თბ., 2002.
43. ორი ოსმალური დოკუმენტი XVIII საუკუნის 80-იანი წლების საქართველოს შესახებ, მრავალთავი, XX, თბ., 2003.
44. სოლომონ პირველის დროინდელი დასავლეთ საქართველო, ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, ტ. IV, თბ., 2005.
45. XVIII საუკუნის 70-იანი წლების ამიერკავკასია ორი ოსმალური დოკუმენტის მიხედვით, მრავალთავი, XXI, თბ., 2005.
46. სოლომონ მეფის დადიანთან და როსტომ რაჭის ერისთავთან ურთიერთობის ისტორიიდან, მრავალთავი, XXI, თბ., 2005.
47. აბუ-ბექრ ბინ აბდულაჰი, გამარჯვებათა წიგნი, თურქული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შენიშვნებით გამოაქვეყნა მ. ილურიძემ, თბ., 2006.

მამაცაშვილი მ.

48. მაჯდ-ოს-სალტანე, ქალაქ თბილისის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, თარგმანი და კომენტარები დაურთო მაია მამაცაშვილმა, თბ., 1971.

ყანჩაველი ნ.

49. ალალარ-ხანის რამდენიმე წერილი მ. ზ. არლუთინსკი-დოლგორუკისადმი (ტექსტი, თარგმანი, კომენტარები), მრავალთავი, I, თბ., 1971.
50. „დალესტნისა და ჩეჩნეთის დაცემა ოსმალთა წაქეზებით 1294 წელს“ (არაბული ტექსტი, თარგმანი, კომენტარები), მრავალთავი, IV, თბ., 1975.
51. ერეკლე II-ის წერილი დენგალ-ჰაჯი ტინდიელისადმი, მრავალთავი, V, თბ., 1975.
52. ერეკლე II-ის წერილი ქუა ქალაქიელისადმი, მრავალთავი, VI, თბ., 1978.
53. საქართველო-დალესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან (ერეკლე მეორის ორი არაბული წერილი), მაცნე, ისტორიის სერია, №2, თბ., 1978.
54. ერეკლე მეორის ორი წერილი ნურსალ-ბეგთან, მაცნე, ისტორიის სერია, №4, თბ., 1979.

55. დალესტნური წარმოშობის სამი არაბული დოკუმენტი, მრავალთავი, VIII, თბ., 1980.
56. თეიმურაზ II-ის წერილი ნურსალ-ბეგისადმი, მრავალთავი, X, თბ., 1983.
57. აბდ არ-რაჰმან ლაზილუმუქელის თხზულების „დალესტნისა და ჩეჩნეთის დაცემის...“ ახალი რედაქცია, მრავალთავი, XI, თბ., 1985.
58. დალესტნის შესახებ მასალები ე. ვეიდენბაუმის არქივიდან, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №1-4, თბ., 2000.
59. საქართველო-დალესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან (ერეკლე II-ის რამდენიმე წერილი დალესტნური ჯამათები-სადმი), მრავალთავი, XIX, თბ., 2001.
60. სამი სპარსული წარწერა დავით გარეჯის უდაბნოს მონასტრიდან, „გულანი“, თბ., 1989.
61. საბუთი ვახტანგ VI-ისათვის ირანის სპასალარისა და აზერბაიჯანის ბეგლარბეგის წოდების მინიჭების შესახებ, მრავალთავი XVI, თბ., 1991.
62. აღმოსავლური გრაფიკები დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექტიდან, სამონასტრო ცხოვრება უდაბნოში: გარეჯა და ქრისტიანული აღმოსავლეთი, თბ., 2001.
63. ათონის ქართველთა მონასტრისა და სამცხე-საათაბაგოს ურთიერთობის ისტორიიდან: გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომათა კრებული, I, გორი, 2001.
64. დალესტანი, თბ., 2002.
65. იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის მინათმფლობელობა საქართველოში, თბ., 2006.

ხუციშვილი ნ.

III ქართულ-არაბულ, სირიულ-სპარსულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა შესახებ

გვარამია რ.

1. ქართული „სამოთხის“ და არაბული „ალ-ბუსთანის“ ერთი სინური ნუსხის მიმართებისათვის, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, ტ. IV, თბ., 1962.
2. ალ-ბუსთანის X საუკუნის სინური ხელნაწერის მიხედვით არაბული ტექსტი, ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და ქრისტიანული ტერმინების მცირე ლექსიკონით გამოსცა **რუსუდან გვარამიამ**, თბ., 1968.
3. ამონიოსის „სინა-რაითის მამათას მოსრვის“ არაბულ-ქართული ვერსიები (IX-XI, XIII და XVII სს-ის ხელნაწერების მიხედვით). თბ., 1973.
4. „პანტელეიმონის წამების“ ქართული ვერსიები და მათი წყაროები, მრავალთავი, VII, თბ., 1980.
5. ქართული სინური ხელნაწერების არაბული მინაწერები, მრავალთავი, IX, თბ., 1981.

6. ბასილი კაბადოკიელის მეორე ეპისტოლის არაბული ვერსია და მისი მიმართება ადრეულ ქართულ რედაქციასთან, მრავალთავი, X, თბ., 1983.
7. Jean Chrysostome, Le Muséeon, t. 99, fasc 3-4, Leonvain la Neuwe, 1986.
8. „იოვანე ოქროპირის ცხოვრების“ ძველი ქართული თარგმანი და მისი თავისებურებანი 968 წლის ხელნაწერის მიხედვით, კრიტიკული ტექსტი ლექსიკონითა და გამოკვლევით, თბ., 1986.
9. ქართულ-არაბული ლიტერატურული ურთიერთობანი VIII-X საუკუნეებში, თბ., 1990 (რუსულ ენაზე).
10. საბას ლავრის როლი ქართულ-არაბული ლიტერატურული ურთიერთობების განვითარებაში, ხელნაწერთა ინსტიტუტის ისტორიულ-ფილოლოგიური კრებული, თბ., 1997.
11. „სვიმეონ სალოსის ცხოვრების“ არაბულ-ქართული ვერსიები, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1-4, თბ., 1997.
12. ისევე „ანტონ რევასის ავტობიოგრაფიის“ შესახებ, მრავალთავი, XX, თბ., 2003. თანაავტორი მ. დვალი.
13. ძველი ქართული და ქრისტიანული არაბული ლიტერატურული ურთიერთობების ისტორიიდან, მრავალთავი, XX, თბ., 2003.
14. ზოგი რამ ქრისტიანული არაბულიდან ქართულად თარგმნილი ძეგლების შესახებ, „რელიგია“, №4-5-6, თბ., 2000.
15. ზოგიერთი ცნობა რამდენიმე ჰაგიოგრაფიული თხზულების ქართულ-არაბული ვერსიების შესახებ, „მრავალთავი“, XXII, თბ., 2007.
16. ქართულ-სირიული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან („დროსის წამების ქართული ვერსია“), მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, თბ., 1977.
17. აგიოგრაფიული თხზულების „დროსის წამების“ წარმოშობის საკითხისათვის, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 97, №2, თბ., 1980.
18. ათონის მრავალთავის ერთი საკითხავის წყარო, მაცნე №4, თბ., 1986. მ. მამულაშვილი, ა. ლამბაშიძე – თანაავტორები.
19. იოვანე ოქროპირის ერთი საკითხავი ქართული მრავალთავების მიხედვით და მისი წყაროები, ხელნაწერთა ინსტიტუტის ახალგაზრდული კრებული, თბ., 1989. მ. მამულაშვილი, მ. ჩხენკელი – თანაავტორები.
20. ათონის მრავალთავი. იოანე ბოლნელის ქადაგებანი, თბ., 1999. მ. მამულაშვილი, ა. ლამბაშიძე, მ. ჩხენკელი – თანაავტორები.
21. ქართულ ჰომილეტიკურ კრებულთა ტიპოლოგიისათვის, მრავალთავი, XX, თბ., 2005.
22. მცირე ცნობები ქართული ნათარგმნი და ორიგინალური ჰომილეტიკური მწერლობის შესახებ (IV-XIX სს.), გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ყურნალი, 5, 2006. თანაავტორი ნ. მელიქიშვილი.

მაისურაძე მ.

მამაცაშვილი მ.

23. „ლეილ-მაჯუნუნიანის“ სპარსული წყაროს შესწავლისათვის, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, ტ. 2, თბ., 1960.
24. შეიხ საად-ედ-დინ რაჰაი ხაფელის პოემის „ლეილ მაჯუნუნის“ და თეიმურაზ I „ლეილ-მაჯუნუნიანის“ ურთიერთობისათვის, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, ტ. 3, თბ., 1961.
25. თეიმურაზ პირველის „ლეილ-მაჯუნუნიანის“ სპარსული წყაროები, თბ., 1967.
26. „ვისრამიანის“ ერთი თავისებური ხელნაწერის გამო, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის „მოამბე“, 39, №2, თბ., 1965.
27. „ვისრამიანის“ ქართულ-სპარსული ტექსტის საკითხები, კრებული „შოთა რუსთაველი“, თბ., 1966.
28. „ვისრამიანის“ ქართულ ხელნაწერთა მიმართებისათვის, მრავალთავი, I, თბ., 1971.
29. გალობა შვიდთა მნათობთადმი ნიზამის „ლეილი და მაჯუნუნიანისა“ და „ვეფხისტყაოსანში“, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №3, თბ., 1972.
30. „ვისრამიანის“ ქართული თარგმანის მხატვრული სპეციფიკის შესწავლისათვის, მრავალთავი, III, თბ., 1973.
31. „შაჰნამეს“ ქართული ვერსიების ახალი ხელნაწერი, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, თბ., 1974.
32. „ვის ო რამინ“ – პართული რომანი, მრავალთავი, IV, თბ., 1975.
33. გორგანის „ვის ო რამინ“ და ქართული „ვისრამიანი“, თბ., 1977.
34. Vis et Ramin de Gurgani un roman Parthe Bedi Kartlisa, Revue de Kartvelologie, XXXV, Paris, 1977.
35. On the centenary of the first edition of Visramiani, Georgica I, Roma. თანაავტორი ჯ. გიუნაშვილი.
36. „ამირანდარეჯანიანის“ ჟანრის საკითხისათვის, მრავალთავი, XVIII, თბ., 1999.
37. „ამირანდარეჯანიანის“ წარმომავლობის საკითხისათვის, მრავალთავი, XIX, თბ., 2001.

IV არაბულ-სპარსული საბუნებისმეტყველო და სამედიცინო თხზულებების ქართული თარგმანები

აბულაძე თ.

1. ვახტანგ VI-ის მთარგმნელობითი მოღვაწეობის შესწავლისათვის, ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ტერმინოლოგია სამეცნიერო თარგმანებში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №2, თბ., 1985.
2. ვახტანგ VI-ის მთარგმნელობითი მოღვაწეობის პერიოდიზაცია, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №2, თბ., 1986.
3. ვახტანგ VI-ის მთარგმნელობითი მოღვაწეობიდან (ზოგიერთი სამეცნიერო თარგმანის შესახებ), „გულანი“, თბ., 1989.
4. ვახტანგ VI-ის მთარგმნელობითი მოღვაწეობა, თბ., 1990.

5. ზოგიერთი ქართული სამეცნიერო ტერმინის ისტორიისათვის, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N16, თბ., 1991.
6. ქართულ-აღმოსავლური ტექნიკურ სამეცნიერო ტერმინოლოგიის შესწავლისათვის (ვახტანგ VI-ის „ქიმიის“ მიხედვით), კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N19, თბ., 2001.
7. „იადიგარ დაუდის“ სპარსული წყაროს შესახებ, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N21, თბ., 2005.
8. ისმაილ ჯურჯანელის „ხუარაზმშაჰის საუნჯე“ ქართული სამედიცინო ლიტერატურაში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №1-4, თბ., 1999.
9. „ხუარაზმშაჰის საუნჯის“ ქართული ვერსიის დათარიღებისათვის, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N19, თბ., 2001.
10. არაბულ-ქართული სამედიცინო ძეგლების ურთიერთობისათვის, თსუ-ს შრომები №341, აღმოსავლეთმცოდნეობა, თბ., 2002.
11. შუაზიური კოლექციის არაბული სამედიცინო ხელნაწერები, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N22, თბ., 2007.

სამყურაშვილი ლ.

V ლინგვისტიკა, ენობრივი კონტაქტები

აბულაძე ც.

1. ს.-ს. ორბელიანის „ქართული ლექსიკონის“ თურქული შესატყვისების შესახებ, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, ტ. II, თბ., 1960.
2. თურქული ლექსიკური მასალა ს.-ს. ორბელიანის „ქართულ ლექსიკონში“, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, ტ. IV, თბ., 1962.
3. ს.-ს. ორბელიანის „ლექსიკონი ქართულის“ სიტყვანის თურქული თარგმანები, თბ., 1968.
4. По поводу одной статьи В.Л. Гукасяна, მაცნე, 1982, №3, ენისა და ლიტერატურის სერია, №3, თბ., 1982. 5. ლომოურისა და ვ. ჯანგიძის თანაავტორობით.
5. ქართული ანბანით ტრანსლიტირებული თურქული ტექსტები, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N21, თბ., 2005.

გვარამია რ.

6. „სიმყვრტე“ სიტყვის განმარტებისათვის, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N9, თბ., 1981.

მაისურაძე მ.

7. ტერმინ „ეზოს მოძღვრის“ მნიშვნელობისათვის „წმინდა დროსის წამების“ მიხედვით, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N7, თბ., 1980.

- მამაცაშვილი მ.**
8. იოანე პეტრიწის „განმარტება“-ს ერთი ადგილის გაგებისათვის, მაცნე, №1, თბ., 1972.
  9. „ვისრამიანის“ ქართული თარგმანის ერთი ადგილის გასწორებისათვის, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N9, თბ., 1981.
  10. გრ. ხანძთელის ცხოვრების ტექსტის რამდენიმე ტერმინის დადგენისათვის, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N10, თბ., 1982.
  11. „ვისრამიანის“ ლექსიკიდან, თსუ-ს შრომები, 241, აღმოსავლეთმცოდნეობა, თბ., 1983.
  12. „ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ადგილის გასწორებისათვის, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N20, თბ., 2003.
- სამყურაშვილი ლ.**
13. არაბიზმები „ნიგნი სააქიმო“-ში, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N11, თბ., 1985.
  14. არაბიზმები შუა საუკუნეების ქართულ სამედიცინო წიგნებში, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N18, თბ., 1999.
  15. არაბიზმები „ხუარაზმშაჰის საუნჯის“ ქართულ ვერსიაში, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N20, თბ., 2003.
- ყანჩაველი ნ.**
16. დაღესტნური ენების შესწავლის ისტორიიდან (ლ. ზაგურსკის წერილები ე. ვეიდენბაუმისადმი), კრებული „ანამკი“, 2002.
- ხუციშვილი ნ.**
17. ეტლთა და შჰდთა მნათობთას რამდენიმე ასტროლოგიური ტერმინის შესახებ, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N17, თბ., 1992.

VI პერსონალია

- აბულაძე თ.**
1. ნიკო ხუციშვილი, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N22, თბ., 2007.
- აბულაძე ც.**
2. დიდი ორიენტალისტი, თსუ-ს შრომები, 206, თბ., 1979.
  3. აკადემიკოსი სერგი ჯიქია – სამეცნიერო-პედაგოგიური და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის მოკლე მიმოხილვა, ბიო-ბიბლიოგრაფია, თბ., 1984.
  4. წარსულის ქომაგი – ქრისტინე (ჩიტო) შარაშიძე, თბ., 1987.
  5. სამცხე-საათაბაგოს ისტორიიდან (XVI ს-ის 80-იანი წლები), კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N15, თბ., 1989.
  6. აკადემიკოსი სერგი ჯიქია, ენათმეცნიერების საკითხები, №1, თბ., 1999.
  7. ქართული თურქოლოგიის ფუძემდებელი, „ახალი ხილი“, №2, თბ., 2000.
  8. აკაკი ბაქრაძე და ხელნაწერთა ინსტიტუტი, კრებული „და

აღვამაღლე რჩეული ერისაგან ჩემისა", თბ., 2002.

გვარამია რ.

9. Founder of Georgian – Turkish Studies. ორიენტალისტი, II, თბ., 2003-2004.
10. ელენე მეტრეველი, გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ყურნალი, №3, თბ., 2003.
11. მრავალმხრივ გამორჩეული მეცნიერი (ელენე მეტრეველი), გაზეთი „ჩვენი მწერლობა“, №15/145, 2003 წ. აპრილი.
12. ელენე მეტრეველი (დაბადების 70 წლისთავის გამო), კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N15, თბ., 1989. თანაავტორი ც. ქურციკიძე.
13. ელენე მეტრეველი (დაბადების 70 წლისთავთან დაკავშირებით), კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N18, თბ., 1999. თანაავტორი ც. ქურციკიძე.
14. Гварамия Р.В., Курцикидзе Ц.И., К юбилею Елены Павловны Метревели, Археологический ежегодник за 1993 г., М., 1995.
15. გრიგოლ წერეთელი (დაბადებიდან 130 წლის გამო), მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №1-4, თბ., 2001.
16. მხატვარი და საზოგადო მოღვაწე (დიმიტრი შევარდნაძის დაბადებიდან 100 წლის გამო), „საბჭოთა ხელოვნება“, №9, თბ., 1985.
17. დიმიტრი შევარდნაძე, გაზეთი „ახალი ტალღა“, 17. XII, თბ., 1997. თანაავტორი ი. ლორთქიფანიძე.
18. მეტეხი გადარჩა, ვერ გადარჩა კაცი, ყურნალი „საქართველოს ქალი“, №11-12, თბ., 1997. თანაავტორი ი. ლორთქიფანიძე.
19. დაულალავი ნიჭი (ქეთევან მაღალაშვილის გახსენება), გაზეთი „ლიტერატურული საქართველო“, 2005 წ. მაისი.
20. გიორგი წერეთელი – დაღესტნური არაბულენოვანი ძეგლების მკვლევარი, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N22, თბ., 2007.

ყანჩაველი ნ.

VII რეცენზიები

აბულაძე ც.

1. სერგი ჯიქია, გურჯისტანის ვილაჟეთის დიდი დავთარი, წიგნი III, თბ., 1958. Acta Ethnographica, ტ. IX, ბუდაპეშტი, 1960.
2. ს. ჯიქია, თურქული ქრესტომათია, მნათობი, 1966, №1.
3. Усманов М.А., Жалованные акты Джучиева Улуса XI-XVI вв., კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N11, თბ., 1985.
4. მ. ჯიქია, თურქული ენის მორფოლოგიური სტრუქტურის მოდელი, ყურნ. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, №2, თბ., 1987.
5. ი. გოცირიძე, საკითხავი წიგნი თურქულ ენაში, ყურნ. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, №3, თბ., 1988.
6. Каталог арабских рукописей Института рукописей им. К.С. Кекелидзе (коллекция L, вып. II). Составители Р.В. Гварамия,

- ნ. გ. Канчавели, Л. И. Мамулия, Л. В. Самкурашвили, Тбилиси, 2002, 586 ს. კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N20, თბ., 2003.
7. თურქეთის სრული ისტორია ქართულ ენაზე, Perspective – XXI, 7. თბ., 2007.
- გვარამია რ.** 8. B. Outtyier hes Enseignements des Peres, un resyeil georgien traduiet de l'arabe, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N4, თბ., 1975.
- მამაცაშვილი მ.** 9. ტაჯიკური პოეზიის კრებული, მნათობი, №1, თბ., 1957.
10. კრებული რუდაქის შესახებ, მნათობი, №3, თბ., 1958.
11. რუდაქის ლირიკა, ცისკარი, №8, თბ., 1958.
12. სპარსული ქრესტომათია ცისკარი, №4, თბ., 1965.
13. „ვისრამიანის“ ახალი გამოცემის გამო, მაცნე – ენისა და ლიტერატურის სერია, №6, თბ., 1966.
14. რუსთაველის კოსმოგონია, ცისკარი, №6, თბ., 1979.
- სამყურაშვილი ლ.** 15. შენიშვნები ს. სალუქვაძის სტატიაზე – მოსაზრებები „ქართული სამედიცინო საუნჯის“ პირველი ტომის გამოცემის გამო, ფარმაცევტული მაცნე, №4, თბ., 2006.

VIII სხვადასხვა

- აბულაძე თ.** 1. ღვთაება ქართულ პოეზიაში, ხელნაწერთა ინსტიტუტის ისტორიულ-ფილოლოგიური კრებული, თბ., 1997.
2. ცნობები ბალკანეთის შესახებ ტიმოთე გაბაშვილის „მიმოსვლაში“, СИБАЛ-ის საერთაშორისო სიმპოზიუმის მასალები, თბ., 1999.
3. სპარსული სუფიური პოემის პროლოგი, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N19, თბ., 2001.
4. ფილანთროპია საქართველოში – წარსულის, აწმყოს, მომავლის პარადიგმები, თბ., 2002.
5. „სამყარო – ჩვენი სახლი“ (მინიმალური ცოდნის პროგრამა), თბ., 2003. თანაავტორი ნ. ლორთქიფანიძე.
6. ფილანთროპია – თეორია და პრაქტიკა, თბ., 2004. თანაავტორი მ. ცხომელიძე.
7. მინიმალური ცოდნა ბავშვებს, თბ., 2008. თანაავტორი ა. კანჯარაძე.
- აბულაძე ც.** 8. Gürcistan'daki Türkoloji Çalışmaları, Türk Dili, ტ. 87, №625-630, 2004, ანკარა.
9. რაზე მუშაობენ ქართველი თურქოლოგები, ყურნალი „ფიროსმანი“, №7, 2008, სტამბოლი.
- გვარამია რ.** 10. Bibliographie du dialogue Islamo-chretien, auteurs georgiens des VIIe-XIVe siecles, Islamochristana, 6, Roma, 1980.
11. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ათონური კოლექცია, ნაკვეთი I, თბ., 1986. შემდგენელთა ჯგუფი.

- ილურიძე მ.**
12. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, სინური კოლექცია, ნაკვეთი I, თბ., 1988. შემდგენელთა ჯგუფი.
13. მოკლე ქართულ-თურქული და თურქულ-ქართული სასაუბრო, თბ., 1992.
- მაისურაძე მ.**
14. Gürcüce Öğreniyorus (Hızlandırılmış kurs), I ნაწილი, თბ. 2004. თანაავტორი მ. ნიკოლაიშვილი.
15. წმინდა მამათა მოძღვრება უფლის მიგებების (მირქმის) დღესასწაულის შესახებ, თბ., 2002. თანაავტორები მ. მამულაშვილი, მ. ჩხენკელი, ა. ლამბაშიძე.
16. ქართულად თარგმნილი უცხოური ჰომილეტიკური ლიტერატურის კატალოგი, თბ., 2006.
- მამაცაშვილი მ.**
17. სადღეუ შედარებით, „ჰაჯიალა“, თბ., 1963.
18. ნიკო მარისა და ექვთიმე თაყაიშვილის მიმონერა (1886-1931 წწ.). გამოსაცემად მოამზადეს, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთეს რ. კავილაძემ და მ. მამაცაშვილმა, თბ., 1991.
19. აღმოსავლური ხელნაწერებისა და ქართულ-აღმოსავლურ კულტურულ-ისტორიულ ურთიერთობათა შესწავლა ხელნაწერთა ინსტიტუტში, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N14, თბ., 1987.
20. საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესიის ენციკლოპედიური ლექსიკონი, ავტორ-შემდგენელი ენრიკო გაბიძაშვილი (ხელმძღვანელი), მაია მამაცაშვილი, ანა ლამბაშიძე, თბ., 2007.
21. ელენე მეტრეველის პირადი არქივის აღწერილობა. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს მაია მამაცაშვილმა და ეთერ ქავთარაძემ, თბ., 2007.
- ყანჩაველი ნ.**
22. «От правды не отступал я никогда», Литературная Грузия, №7, თბ., 1988.
23. Из эпистолярного наследия Григория Филимоновича Церетели. Публикацию писем с предисловием, комментариями и указателей имен подготовили к печати А.К. Бакрадзе и Н.Г. Канчавели, თბ., 2000.
24. XIX საუკუნის ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრების ისტორიიდან, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N20, თბ., 2003.
25. რაფიელ ერისთავის წერილი ადოლფ ბერჟესადმი, კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N21, თბ., 2005.
26. ორი დიდი ხელოვანი და მეგობარი (დიმიტრი შვეარდნაძის წერილები ქეთევან მაღალაშვილისადმი), გაზეთი „კავკასიონი“, თბ., 1995 წ. აპრილი.
27. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ახალი შენაძენი, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, თბ., 1984 წ. აგვისტო.

Tsisana Abuladze

MAIN DIRECTIONS OF ORIENTALISTS' STUDIES IN THE NATIONAL CENTRE OF MANUSCRIPTS

SUMMARY

Up to 1500 Arabic, 773 Persian, 300 Turkish (containing 350 compositions), 38 Hebrew, 4 Syrian, one Ethiopian and one Mongolian manuscript books are stored in the oriental collection of the National Centre of Manuscripts. There are as well 510 Persian, 319 Arabic and 300 Ottoman documents. In order to find the materials and bring them to the scientific circulation, Ts. Abuladze, R. Gvaramia, M. Mamatsashvili, L. Mamulia and N. Kanchaveli began to work in this direction since the foundation of the Institute. Later on, after 80-ies, T. Abuladze, M. Maisuradze, L. Samkurashvili and M. Iluridze also joined this team.

The first generation of researchers started manuscript description and catalogue compiling with the respective methods that were especially elaborated for oriental manuscripts. As a result, the following catalogues were published: Catalogue of Arabic, Turkish and Persian manuscripts of K collection (1969), Persian Manuscripts of Central Asia (1977), Arabic Manuscripts of Local collection, part 1 (1978) and part 2 – Dagestan Sub-Collection (2002). In 2004 the unified catalog of Turkish manuscripts of all three collections was published. The catalogues of Arabic manuscripts from Central Asia and Persian manuscripts of local collection are ready for publishing.

The catalogues of historical documents are also compiled. The readers can look through them in the reading hall on the National Centre of Manuscripts.

The oriental sources of Georgian history, documentary and narrative monuments, showing social and political relationship of Georgia with Caucasus and Middle East, are available in the scientific circulation. This material is completely revealed locally and found in old manuscript repositories of Europe and Asia. Original texts, on the basis of manuscripts, equipped with Georgian translation and comments are published; source studies value of this material is defined. Documentary sources are accompanied with facsimile as well.

The study of samples of ecclesiastic and secular literature translated from Arabic-Syrian and Persian into Georgian is an important scientific direction. It includes the source definition, identification of original text with translation, study of the artistic value of translation and importance of Georgian version in reconstruction and study of the original text, role of the places – scriptoriums or cultural centres where the translations were made – in cultural and historical life of Georgia; publication of original alongside with the Georgian translation.

The interest of Georgians towards the medical and natural studies of the oriental countries were clearly testified with the translated texts in 13th-18th centuries. The works in Astronomy, Astrology, Mathematics and Chemistry were translated from Persian, the medical books and karabadin-s from Arabic.

Linguistic contacts between Georgia and oriental countries were taken into consideration as a separated field of studies, particularly, revealing and identification of Persian lexical units in common monuments of literature, Arabic lexical units in medical books, adoption of the Turkish words and Arabic and Persian words via Turkish in the Georgian literature and colloquial language.

The orientologists of the National Centre of Manuscripts, alongside with their main scientific topics, try to introduce the contemporaries with the scientific activities of their teachers – E. Metreveli, Q. Sharashidze, I. Abuladze, S. Jikia, G. Tsereteli – personal charm, the facts from their scientific, social and pedagogical activity. They work over the personal archives of the famous scientists and public figures, preserved at the National Centre of Manuscripts.